

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

Əlyazma hüququnda

**Təsdiq edirəm:
Magistr Mərkəzinin direktoru
i.e.d., prof.Q. Manafov**

«__» «_____» 2015-ci il

MUXTAROV HƏBİLƏZAD oğlu

**«MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARINDA VERGİTUTMA
MƏXANİZMİ VƏ ONUN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ»
mövzusunda**

M A G İ S T R D İ S S E R T A S İ Y A S I

İstiqamətin şifri və adı:

060403 – Maliyyə

İxtisasın şifri və adı:

Vergi və vergiqoyma

Elmi rəhbər:

B/m F.Ə.MƏMMƏDOV

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. İ.M. RZAYEV

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Y.A. KƏLBİYEV

B A K I – 2015

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş	3
Fəsil 1. Maliyyə-kredit təşkilatları və onların vergiyə cəlb edilməsinin əsas prinsipləri	7
1.1. Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin əsas xüsusiyyətləri.....	7
1.2. Maliyyə-kredit təşkilatları və onların formaları	15
1.3. Dövlətin maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə müdaxiləsinin əsas metodları və istiqamətləri	18
Fəsil 2. Bankların vergiyə cəlb edilməsinin əsas xüsusiyyətləri	29
2.1. Banklar vergi münasibətlərinin subyekti kimi	29
2.2. Banklarda birbaşa vergilərin hesablanması	34
2.3. Dolaylı vergilərin tutulması xüsusiyyətlərinin təhlili	44
Fəsil 3. Sığorta təşkilatlarının və investisiya fondlarının vergitutma mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	59
3.1. Sığorta bazarı və Azərbaycan Respublikasında onun formalaşmasının normativ-hüquqi bazası	59
3.2. Sığorta təşkilatlarının vergitutma mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	70
3.3. İnvestisiya fondlarının vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətləri	74
Nəticə	77
Ədəbiyyat	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir bazar iqtisadiyyatı geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri aparmaq, onun rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün vəsaitlərin cəlb olunmasında böyük rolu olan geniş şaxəli, hərtərəfli inkişaf etmiş maliyyə-kredit sistemi təşkilatları olmadan keçinə bilməz.

Kommersiya bankları, sığorta təşkilatları və fond bazarında əməliyyatlar aparan və qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları olan müxtəlif investisiya şirkətləri iqtisadiyyatın maliyyə sektoru təşkilatlarına aid edilirlər. Bu təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin spesifikliyi, bu kateqoriyadan olan vergi ödəyicilərinin vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı zamanı ortaya çıxan iqtisadi və sosial problemlərin aradan qaldırılması bu proseslərə dövlət müdaxiləsini zəruri edir. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sosial-iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinin alternativsiz yolu olmaqla müasir inkişafın zəruri tərkib elementlərindən birinə çevrilmişdir.

Dövlət və bazar tənzimlənməsi arasındakı nisbət, dövlət müdaxiləsinin həddi və sair bu kimi məsələlərlə bağlı fikirlər – tam dövlət inhisarçılığından tutmuş tam iqtisadi liberallaşdırmaya qədər – bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir. Ancaq iqtisadiyyatda müəyyən funksiyaların dövlət tərəfindən yerinə yetirilməsinin zəruriliyi heç bir şübhə doğurmur. Ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərə münasibətdə dövlətin iqtisadiyyata təsiri metodları bir-birindən fərqlidir. İqtisadiyyatın dövlətin təsir göstərdiyi seqmentlərindən biri də maliyyə-kredit sektorudur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin əsas aləti vergilərdir. Vergilər vasitəsilə dövlət müdaxiləsinin səmərəliliyinin təmin olunmasında iqtisadi subyektin vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərinin araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu nöqteyi-nəzərdən qeyd etmək olar ki, magistr dissertasiyası işi çox aktual bir mövzuya həsr olunmuşdur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə-kredit təşkilatlarının vergiyə cəlb edilməsi məsələləri qərb iqtisadçıları R.K.Dernberq, K.Radxed, S.Xyus, L.Miqel, rus alimləri M.V.Romanovski, O.V.Vrublyovski, M.L.Butilkov, T.V.Yutkina, D.Q.Çernik, V.Q.Panskov, Azərbaycan iqtisadçı alimləri prof. M.M.Sadiqov, prof. D.A.Bağirov, prof. M.X.Həsənli, prof. Y.A.Kəlbəyev, dos.Z.H.Rzayev və digərləri tərəfindən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi çərçivəsində maliyyə-kredit təşkilatlarının vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərinin araşdırılmasıdır. Bu məqsədə nail olunması üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin açıqlanması;
- dövlətin maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə müdaxilə formalarının tədqiqi;
- maliyyə-kredit təşkilatlarının vergi münasibətlərinin subyekt kimi fəaliyyətinin araşdırılması;
- bankların vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərinin təhlili;
- sığorta təşkilatlarında vergitutmanın xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- investisiya fondlarının vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın obyekt. Tədqiqatın obyekt kimi Azərbaycan Respublikasının mövcud vergi sistemi və iqtisadiyyatın maliyyə-kredit sektoru götürülmüşdür.

Tədqiqatın predmeti. Maliyyə-kredit təşkilatlarının vergiyə cəlb edilməsi zamanı qarşıya çıxan nəzəri və praktiki məsələlərin məcmusu tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aşağıda göstərilənlər tədqiqatın elmi yeniliyini təşkil edir:

- maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsində vergilərin rolunun araşdırılması;
- bankların vergi münasibətlərinin bir subyekti kimi tədqiq edilməsi;
- bankların vergiyə cəlb edilməsinin əsas prinsiplərinin araşdırılması;
- bank fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- sığorta təşkilatlarında vergitutmanın əsas xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- investisiya fondlarının vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- bankların, sığorta təşkilatlarının və investisiya fondlarının vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

İşin praktiki əhəmiyyəti. İşin konkret müddəalarından maliyyə-kredit təşkilatlarının vergiyə cəlb edilməsi prosesində istifadə edilməsi onun praktiki əhəmiyyətini xarakterizə edir.

İşin quruluşu. Magistr dissertasiyası 3 fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Magistr dissertasiyası işinin birinci fəslə «Maliyyə-kredit təşkilatları və onların vergiyə cəlb edilməsinin əsas prinsipləri» adlanır. Bu fəsil 3 paraqraftan ibarətdir. Birinci paraqrafta Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və onun əsas xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. İkinci paraqraf maliyyə-kredit təşkilatlarının əsas formalarının təhlilinə həsr olunmuşdur. Üçüncü paraqrafta dövlətin maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə müdaxiləsinin əsas metodları və istiqamətləri təhlil edilmişdir.

Magistr dissertasiyası işinin ikinci fəslə «Bankların vergiyə cəlb edilməsinin əsas xüsusiyyətləri» adlanır. Bu fəsil 3 paraqraftan ibarətdir. Birinci paraqrafta banklar vergi münasibətlərinin bir subyekti kimi tədqiq edilmişdir. İkinci paraqrafta banklarda birbaşa vergilərin, üçüncü paraqrafta isə dolaylı vergilərin hesablanması əsas xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Magistr dissertasiyası işinin üçüncü fəslı «Sıęorta təşkilatlarının və investisiya fondlarının vergitutma mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» adlanır. Bu fəsil də 3 paraqrafdan ibarətdir. Birinci paraqrafda sıęorta bazarı və Azərbaycan Respublikasında onun formalaşmasının normativ-hüquqi bazasından bəhs edilmişdir. İkinci paraqraf sıęorta təşkilatlarının, üçüncü paraqraf isə investisiya fondlarının vergiyə cəlb edilməsinin əsas xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur.

Yerinə yetirilmiş işin əsas yekunları nəticələrdə öz əksini tapmışdır.

Magistr dissertasiyası işinin sonunda işin yerinə yetirilməsi zamanı istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı verilmişdir.

Fəsil 1. Maliyyə-kredit təşkilatları və onların vergiyə cəlb edilməsinin əsas prinsipləri

1.1 Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin əsas xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sistemi əsaslı iqtisadi dəyişikliklər və bazar münasibətlərinə keçid dövrü olan 1991-1992-ci illərdən başlayaraq təşəkkül tapmışdır. Vergi münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi təcrübəsinin olmaması, qanunvericiliyin hazırlanması üçün ayrılmış vaxtın az olması, ölkədəki iqtisadi və sosial böhran onun təşəkkül tapmasına bilavasitə öz təsirini göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi yaradılarkən xarici ölkələrin təcrübəsindən geniş istifadə edilmişdir. Məhz buna görə də öz strukturu və quruluş prinsiplərinə görə o dünya iqtisadiyyatında geniş yayılmış vergitutma sistemlərinə uyğun gəlir. Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin əsas elementləri xarici ölkələrin vergi qanunvericiliyinin sadəcə köçürülməsi deyildir və onlar milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla formalaşdırılmışdır. Yeni yaradılan vergi sisteminin əsas elementi Azərbaycan üçün yeni olan əlavə dəyər vergisi idi. Bu vergi aksiz vergisi ilə birlikdə dövriyyə vergisini əvəz etmiş oldu.

Bunun da nəticəsində dolayı vergilər birbaşa vergilərə nisbətən böyük üstünlük əldə etmiş oldu. Dolayı ödənişlər sisteminin daxil edilməsi vergi daxilolmalarının qiymətlərin səviyyəsinin dəyişməsindən mütənasib asılılığı hesabına iqtisadiyyatın maliyyə sağlaşdırılması məqsədini güdürdü.

Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi ölkənin təsərrüfat mexanizminin fəaliyyətini təmin edir, dövlətin təxirəsalınmaz ehtiyaclarını maliyyələşdirməyə imkan verir, büdcə kəsirinin artımının qarşısını alır, ümumiyyətlə, bazar iqtisadiyyatına keçidin bütün tələblərinə cavab verir.

Müasir şəraitdə respublikanın bazar iqtisadiyyatının tələblərinə əsaslanan vergi sisteminin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- gəlirlərin büdcəyə tam və vaxtında səfərbər edilməsini təmin etmək, əks halda dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi qeyri-mümkün olar;

- əhalinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsi və formalaşması xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla istehsal və istehlakın həm xalq təsərrüfatı, həm də onun ayrı-ayrı sahələri üzrə tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sisteminə aşağıdakı xarakterik əlamətlər xasdır:

- ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarına deyil, hüquqi əsasa arxalanır, yəni məcmu ictimai məhsulun bir hissəsinin yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı bütün maliyyə münasibətlərini əhatə edir;

- vahid qaydalar, təsərrüfat subyektlərinin təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq vergilərin hesablanması və öyrənilməsinin vahid mexanizmi əsasında qurulmuşdur;

- vergi ödənişlərinə vergi orqanları tərəfindən vahid nəzarət həyata keçirilir;

- vergi ödəyicilərinə eyni tələb irəli sürür və vergilərin sayının və vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi, vergi güzəştlərinin və onların verilməsi mexanizminin nizama salınması vergilər ödənildikdən sonra qalan vəsaitlərdən istifadə olunmasına müdaxilə edilməməsi yolu ilə gəlirlərin formalaşmasının eyni başlanğıc şərtlərini yaradır;

- vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyaları arasında vergi yükünün ədalətlə bölüşdürülməsini təmin edir;

- xarici ölkələrin təcrübəsinin nəzərə alınması beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə qoşulmağa imkan verir;

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi digər ölkələrin vergi təcrübəsində işlənib hazırlanmış prinsiplər nəzərə alınmaqla vergitutmanın klassik prinsipləri əsasında formalaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən ölkənin vergi sisteminin əsasında aşağıdakı prinsiplər durur:

- vergilər haqqında qanunvericilik vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasına əsaslanmalıdır;

- vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır;

- hər kəsin Konstitusiyaya hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneçilik törədən vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir;

- Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi məkanı pozan (xüsusilə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində malların (işlərin, xidmətlərin) və pul vəsaitlərinin azad yerdəyişməsinə bilavasitə və ya dolayısı ilə məhdudlaşdıran və ya digər yolla vergi ödəyicilərinin qanuni fəaliyyətini məhdudlaşdıran, yaxud maneçilik törədən), vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir;

- heç bir şəxs əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) eyni növ vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz;

- vergilər siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında mövcud olan digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz;

- mülkiyyət formasından və ya fiziki şəxslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın yerindən asılı olaraq vergilərin müxtəlif dərəcələrinin müəyyən edilməsi qadağandır;

- Azərbaycan Respublikasının vergiləri yalnız Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir, onların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi ilə həyata keçirilir;

- heç bir şəxsin üzərinə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən vergilərin xüsusiyyətlərinə malik və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilməyən, yaxud Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən qaydalardan fərqli olaraq müəyyən edilən vergilər ödəmək vəzifəsi qoyula bilməz;

- vergilər haqqında qanunvericilik elə tərzdə formalaşdırılmalıdır ki, hər kəs hansı vergiləri, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu dəqiq bilsin;

- vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq etməlidir;

- vergilər haqqında qanunvericiliyin bütün ziddiyyətləri və aydın olmayan məqamları vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh edilməlidir;

- fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərə aid normativ hüquqi aktlarla azad tanış olmaq imkanı təmin edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı vergilər müəyyən edilir və ödənilir:

- dövlət vergiləri;
- muxtar respublika vergiləri;
- yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri).

Dövlət vergilərinə aşağıdakılar aiddir:

- fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
- hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi;
- əlavə dəyər verisi;
- aksizlər;
- hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
- hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
- mədən vergisi;
- sadələşdirilmiş vergi;
- yol vergisi.

Muxtar Respublika vergilərinə Naxçıvan Muxtar Respublikasında tutulan yuxarıda sadalanan dövlət vergiləri daxildir.

Yerli vergilər aşağıdakılardır:

- fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi.

Dövlət vergiləri dedikdə, Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilməli olan vergilər nəzərdə tutulur.

Muxtar respublika vergiləri dedikdə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında ödənilən vergilər nəzərdə tutulur.

Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) dedikdə, Vergi Məcəlləsində və müvafiq qanunla müəyyən edilən, bələdiyyələrin qərarlarına əsasən tətbiq edilən və bələdiyyələrin ərazilərində ödənilən vergilər nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasında Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq xüsusi vergi recimi tətbiq edilə bilər. Xüsusi vergi recimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasında vergitutmanın aşağıdakı formaları müəyyən edilmişdir.

- bilavasitə mənbədən (verginin gəlir və ya mənfəətin əldə edilməsindən tutulması);
- bəyannamə üzrə (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsindən sonra tutulması);
- bildiriş üzrə (vergitutma obyektinin dəyəri və sahəsi əsasında vergi orqanının və ya bələdiyyənin hesabladığı məbləğ üçün təqdim etdiyi tədiyyə bildirişi əsasında vergi ödəyicisi tərəfindən verginin ödənilməsi).

2008-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında ayrı-ayrı vergi növlərinin xüsusi çəkirlərinin dinamikası cədvəl 1.1-də əks olunmuşdur.

Cədvəl 1.1-dən görünür ki, təhlil olunan bütün dövr ərzində əlavə dəyər vergisi ən yüksək xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Belə ki, 2009-cu və 2010-cu illərdə bu göstəricinin ümumi daxilolmaların uyğun olaraq 39,2 % və 39,5 % təşkil etməsinə baxmayaraq sonrakı illərdə azalmış və 33,9-35,4 intervalında dəyişmişdir. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi isə əksinə, artmağa doğru meyilli olmuşdur. Bu vergi üzrə müvafiq göstərici 2009-cu ildə 25,9 % olmuş, 2010-cu və 2011-ci illərdə müvafiq olaraq 27,1 % və 33,4 % təşkil etmiş və son 2 ildə nisbətən sabit qalaraq 31,0-32,3 % intervalında dəyişmişdir. Baxılan dövr ərzində fiziki

şəxslərin gəlir vergisi üzrə qeyd olunan göstərici nisbətən sabit qalaraq 11,2-11,7 % olmuşdur. Aksizlər və mədənvergisini üzrə qeyd olunan göstərici 2009-2010-cu illərdə artmış, sonrakı illərdə isə azalmaya doğru meyl edərək uyğun olaraq 7,8 % və 1,6 % təşkil etmişdir.

Cədvəl 1.1.

2008-2013-cü illərdə vergi və tədiyələrin növlərinə görə
daxilolmaların strukturu, faizlə

Vergi və tədiyələrin növləri	İllər				
	2009	2010	2011	2012	2013
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	11,3	11,2	11,2	11,7	11,2
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi	25,9	27,1	33,4	32,3	31,0
Torpaq vergisi	0,5	0,7	0,6	0,4	0,4
Əmlak vergisi	1,3	1,9	1,6	1,5	1,6
Əlavə dəyər vergisi	39,2	39,5	34,8	33,9	35,4
Aksiz vergisi	9,5	9,8	7,5	7,6	7,8
Mədən vergisi	2,4	2,5	2,0	1,8	1,6
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	8,2	5,5	6,8	8,5	8,8
Digər vergilər	1,7	1,7	2,2	2,3	2,1
Cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2012-cı illə müqayisədə 2013-cü ildə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərin gəlir vergisinin xüsusi çəkirlərinin azalmasına baxmayaraq, onların həcmində nəzərəcarpacaq artım müşahidə edilir. Bunu cədvəl 1.2-nin göstəriciləri də sübut edir.

Cədvəl 1.2-dən göründüyü kimi 2012-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə demək olar ki, mədən vergisi istisna olmaqla, digər bütün vergilər üzrə daxilolmaların həcmi artmışdır. Daha çox artım əlavə dəyər vergisi (14,5%), əmlak vergisi (19,0%) və aksizlər (11,7%) üzrə olmuşdur.

Cədvəl 1.2.

2012-2013-cü illərdə vergi daxilolmalarının
vergi və tədiyənövləri üzrə bölgüsü

Vergi və tədiyələrin adı	2012		2013	
	Məbləğ, mln. man.	Xüsusi çəki, %	Məbləğ, mln. man.	Xüsusi çəki, %
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	813,0	11,7	859,7	11,2
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	2 252,0	32,3	2374,8	31,0
Torpaq vergisi	30,6	0,4	33,1	0,4
Əmlak vergisi	105,1	1,5	125,1	1,6
Əlavə dəyər vergisi	2 366,9	33,9	2710	35,4
Aksiz vergisi	531,5	7,6	593,3	7,8
Mədən vergisi	125,8	1,8	121,5	1,6
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergi	592,5	8,5	675,2	8,8
Digər vergilər	157,5	2,3	161,5	2,1
Cəmi	6974,90	100,0	7654,20	100,0

Təhlil olunan dövr ərzindəümumi daxilolmaların həcmində torpaq vergisinin xüsusiçəkisinin sabit qalmasına baxmayaraq onun həcmində artma müşahidə edilmiş və2,5 mln. manat təşkil etmişdir. Digər vergilərin isə həm xüsusi çəkilərində, həm də həcmində artım müşahidə edilmişdir.

Baxılan dövr ərzində vergi daxilolmalarının ümumi daxili məhsula nisbətini xarakterizə edən vergi yükü göstəricisinin də səviyyəsində nəzərəcarpacaq artım müşahidə olunur. 2010-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında vergi yükü göstəricisinin dinamikası cədvəl 1.3-də əks olunmuşdur.

Cədvəl 1.3

2010-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında
vergi yükünün dinamikası

Göstəricilər	Ölçü vahidi	2010	2011	2012	2013
Cari qiymətlərlə ümumi daxili məhsul	mln. man	42.465,0	52.082,0	54.743,7	57.708,2
Cari qiymətlərlə vergi daxilolmaları	mln. man	5.266,8	6.395,3	6.974,9	7.654,2
Vergi yükü	%	12,4	12,3	12,7	13,3

Cədvəl 1.3-dən göründüyü kimi 2010-2012-ci illərdə vergi yükü göstəricisinin səviyyəsi nisbətən sabit olaraq qalmış və 12,3 – 12,7 % intervalında olmuşdur. Lakin 2013-cü ildə qeyd olunan göstərici nisbətən artmış və 0,6 faiz bəndi artaraq 13,3 % təşkil etmişdir.

Təhlilin aparıldığı dövr ərzində vergi daxilolmalarının artım sürəti ümumi daxili məhsulun artım sürətindən xeyli yüksək olmuşdur. Belə ki, 2012-2013-cü illərdə ümumi daxili məhsulun artım sürəti müvafiq olaraq 5,1 % və 5,4 % olmasına baxmayaraq vergi daxilolmalarının artım sürəti uyğun olaraq 9,1 % və 9,7 % təşkil etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təhlilin aparıldığı dövr ərzində vergi dərəcələrinin səviyyəsi artırılmamışdır. Vergi yükü göstəricisinin səviyyəsinin belə artımını həmin dövr ərzində vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergi

borclarının məbləğinin azaldılması, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması sahəsində həyata keçirilən vergi inzibatçılığı tədbirlərinin nəticəsi olduğunu söyləmək olar.

1.2. Maliyyə-kreditin təşkilatları və onların formaları

Müasir bazar iqtisadiyyatı geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri aparmaq, onun rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün vəsaitlərin cəlb olunmasında böyük rolu olan geniş şaxəli, hərtərəfli inkişaf etmiş maliyyə-kredit sistemi təşkilatları olmadan keçinə bilməz.

Kommersiya bankları, sığorta təşkilatları və fond bazarında əməliyyatlar aparən və qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları olan müxtəlif investisiya şirkətləri iqtisadiyyatın maliyyə sektoru təşkilatlarına aid edilirlər. Bu təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin spesifikliyi, bu kateqoriyadan olan vergi ödəyicilərinin vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Maliyyə-kredit təşkilatları sistemində əsas yer müəssisə (firma) və təşkilatların kreditləşməsi qaydalarını müəyyən edən banklara məxsusdur. Banklar pul vəsaitlərinin toplanılması, kreditlərin verilməsi, pula hesablaşmaların həyata keçirilməsi, dövriyyə üçün kredit vəsaitlərinin emissiyası, müxtəlif qiymətli kağızların buraxılması və i.a. funksiyalarını yerinə yetirən xüsusi iqtisadi institutlardır. Banklar pul-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi yolu ilə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olurlar.

Həyata keçirdikləri əməliyyatların xarakterinə görə onlar emissiya və kommersiya, vəsaitlərin xarakterinə və verilən kreditlərin müddətinə görə əsasən, uzunmüddətli və qısamüddətli kreditlər verən, mülkiyyətin xarakterinə görə dövlət, səhmdar, kooperativ, bələdiyyə və qarışıq banklara bölünürlər. Banklar həmçinin təsərrüfat əlamətlərinə görə təsnifləşirlər, yəni sənaye, ticarət, aqrar, beynəlxalq, əhaliyə xidmət edən (əmanət) banklara ayrılırlar.

Maliyyə-kredit təşkilatları sistemində xüsusi vəzifələri yerinə yetirən innovasiya bankları, xüsusi təyinatlı fondlar, lambardlar, qarşılıqlı yardım kassaları ayrıca təqdim oluna bilərlər.

İqtisadiyyatın idarə olunmasında bankların xüsusi rolu var, onlar təsərrüfat həyatının mərkəzindədirlər, təsərrüfat təşkilatlarının pul dövriyyəsi onların vasitəsilə həyata keçirilir. Banklar müəssisə (firma) və təşkilatlar arasında özünəməxsus vasitəçi rolunu oynayır. Bu, onlara müəssisələrin (firmanın) fəaliyyətini nəinki müşahidə etmək, həm də ona nəzarət etmək, tədiyə dövriyyəsinə aktiv təsir göstərmək imkanı verir. Onlar bank alətləri vasitəsilə hesablaşma münasibətlərini tənzimləməyə, müəssisələrin (firmaların) təsərrüfat hesablı fəaliyyətini stimullaşdırmağa və kredit vasitəsilə ictimai istehsalın artımına nail ola bilərlər.

Sərbəst pul vəsaitlərini cəmləşdirərək banklar müəssisələrə (firmalara) və təşkilatlara əlavə kredit resursları verir, tədiyə intizamının möhkəmlənməsinə, istehsal fondlarının dövrəni və dövriyyəsinin sürətlənməsinə şərait yaradır.

Pul vəsaitlərinin mərkəzləşməsinə və onların borc kapitalına çevrilməsini bank sistemi tənzimləyir. Bank sistemi üç əsas qrupdan ibarətdir:

- Mərkəzi Bank;
- kommersiya bankları;
- ixtisaslaşmış maliyyə-kredit institutları.

Bank sisteminin əsasını Mərkəzi Bank təşkil edir. Bir qayda olaraq, mərkəzi bank dövlətə məxsus olmaqla iqtisadiyyatın makroiqtisadi tənzimlənməsinin əsas alətidir. Mərkəzi Bank dövriyyəyə nağd pul (banknotlar) buraxmaqla (emissiya), digər kredit idarələrinin kassa ehtiyatlarının, dövlətin valyuta-qızıl ehtiyatlarının toplanması və saxlanması ilə kommersiya banklarının kreditləşməsilə, hökumətin kredit hesablaşma əməliyyatlarının həyata keçirilməsi və digər kredit institutlarının fəaliyyətinə nəzarətlə məşğul olur.

Müasir bank sisteminin ikinci elementi bütün xalq təsərrüfatı miqyasında ödəniş dövriyyəsinə təşkil edən və hesablaşmaları, kredit və fond

əməliyyatlarını həyata keçirən universal xarakterli kredit idarələri olan kommersiya banklarıdır.

Bank sisteminin üçüncü elementi, müəyyən təsərrüfat sahələrinin kreditləşməsi ilə məşğul olan ixtisaslaşmış maliyyə-kredit institutlarıdır. Onlara investisiya bankları, əmanət idarələri, təqaüd fondları, sığorta və investisiya şirkətləri daxildir.

İnvestisiya bankları emissiya-təsisçilik fəaliyyəti ilə, yəni qiymətli kağızların buraxılması və yerləşdirilməsi əməliyyatları ilə məşğul olurlar. Onlar kapitalı öz səhmlərini satmaqla və ya kommersiya banklarının krediti hesabına cəlb edirlər.

Əmanət idarələri (əmanət bankları, borc – əmanət assosiasiyaları, kredit ittifaqları) əhalinin əmanətlərini yığır və pul kapitallarını kommersiya, mənzil tikintisi və i.a. sahələrə qoyur.

Sığorta şirkətləri – həyatın, əmlakın və mülki cavabdehliyin sığortası vasitəsilə əhalinin vəsaitlərini cəmləşdirir və iqtisadiyyatın uzunmüddətli maliyyələşdirilməsində istifadə edir. Sığorta şirkətləri əsasən sənaye, nəqliyyat və ticarət sahəsində iri korporasiyaların maliyyələşdirilməsinə daha çox diqqət yetirirlər.

Təqaüd fondlarının da sığorta şirkətləri kimi geniş təkrar istehsal prosesində rolu, gündən-günə artan iqtisadiyyatın sığorta fondunu fəal surətdə formalaşdırır. Təqaüd fondları, yığılmış pul ehtiyatlarına dövlətin və xüsusi şirkətlərin istiqraz və səhmlərini alaraq, bir qayda olaraq, onu dövlətin və iqtisadiyyatın uzunmüddətli maliyyələşdirilməsinə sərf edirlər.

İnvestisiya şirkətləri fərdi pul kapitalları ilə qeyri-maliyyə sferalarında fəaliyyət göstərən korporasiyalar arasında aralıq halqa rolunu oynayır. İnvestisiya şirkətləri qiymətli kağızların kursundan asılı olaraq fərqlənirlər. Şirkətə məxsus səhmlərin qiymətinin qalxması onların xüsusi səhmlərinin kursunun qalxmasına gətirib çıxarır. İnvestisiya şirkətləri öz kapitallarını əsasən korporasiyaların səhmlərinə qoyurlar.

Müasir dövrdə borc kapitalları bazarında ixtisaslaşmış maliyyə-kredit institutlarının rolu artmışdır. Onlar pul bazarında uzunmüddətli kapital

qoyuluşları mənbəyinə çevrilərək bu sahədə kommersiya banklarını sıxışdırmağa başlayırlar.

Amma maliyyə-kredit idarələrinin xüsusi çəkisində kommersiya banklarının payının azalması heç də iqtisadiyyatda onların rolunun aşağı düşməsinə dəlalət etmir. Onlar bu gün də bank sistemində depozit-çek emissiyası, kommersiya krediti, qısamüddətli maliyyələşdirmə və i.a. həyata keçirərək mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər.

Yuxarıda qeyd olunan əməliyyatlarla yanaşı son illərdə banklar lizinq və faktoring kimi bank xidmətlərindən geniş istifadə edirlər. Lizinq bank tərəfindən müştərilərinə icarəyə vermək üçün müəyyən əmlakın əldə edilməsidir. Maliyyələşmənin bu yeni forması həm lizinq verənə və həm də lizinq alana müəyyən üstünlüklər verir.

Faktoring – şirkətlər tərəfindən öz debitor borclarının idarə edilməsi hüququnun banka verilməsidir. Bu halda bank, zəruri olduqda, firmanın digər maliyyə öhdəliklərinin də maliyyələşdirilməsini öz üzərinə götürür. Faktoring müştərilərə mühasibat, informasiya, reklam, reallaşdırma, sığorta, kredit və hüquqi sahələri də özündə birləşdirən universal xidmətlər sistemidir. Faktoring zamanı hesablarda vəsaitlərin dövriyyəsi xeyli sürətlənir.

1.3. Dövlətin maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə müdaxiləsinin əsas metodları və istiqamətləri

Bazar münasibətlərinin inkişafı zamanı ortaya çıxan iqtisadi və sosial problemlərin aradan qaldırılması bu proseslərə dövlət müdaxiləsini zəruri edir. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sosial-iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinin alternativsiz yolu olmaqla müasir inkişafın zəruri tərkib elementlərindən birinə çevrilmişdir.

Dövlət və bazar tənzimlənməsi arasındakı nisbət, dövlət müdaxiləsinin həddi və sair bu kimi məsələlərlə bağlı fikirlər – tam dövlət inhisarçılığından tutmuş tam iqtisadi liberallaşdırmaya qədər – bir-birindən kəskin surətdə

fərqlənir. Ancaq iqtisadiyyatda müəyyən funksiyaların dövlət tərəfindən yerinə yetirilməsinin zəruriliyi heç bir şübhə doğurmur. Ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərə münasibətdə dövlətin iqtisadiyyata təsiri metodları bir-birindən fərqlidir. İqtisadiyyatın dövlətin təsir göstərdiyi seqmentlərindən biri də bank sektorudur.

İqtisadiyyatın bir subyekti kimi bankların rolu və xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- istehsalın fasiləsizliyinin və sürətləndirilməsinin təmin edilməsi üçün sərbəst kapitalın və resursların konsentrasiyasının təmin edilməsi;

- təşkilatların və fiziki şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərinin yenidən bölüşdürülməsi;

- pul dövriyyəsinin nizamlanması.

Beləliklə, banklar iqtisadiyyatın bütün sektorlarının fasiləsiz fəaliyyətini təmin edir, yığının və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsini stimullaşdırır. Bank sistemi üçün aşağıdakı əlamətlər səciyyəvidir:

- bank sistemi təsadüfi elementlərin məcmusundan ibarət deyil. Bazarda fəaliyyət göstərən, lakin başqa məqsədlərə tabe olan subyektləri ora mexaniki surətdə daxil etmək olmaz.

- bank sistemi spesifikdir. Bank sisteminin spesifikasiyi onun tərkib elementlərinin və bu elementlər arasında olan münasibətlərin özünəməxsus xarakteri ilə müəyyən olunur;

- bank sistemi dinamik sistemdir;

- bank sistemini bank məlumatlarının gizli saxlanması nöqtəyindən qəralı tipli sistem adlandırmaq olar;

Bank sisteminin spesifikasiyi və mürəkkəbliyi onun fəaliyyətində özünü büruzə verir. Bank fəaliyyəti iqtisadi münasibətlərin həm ölkə iqtisadiyyatına, həm də onun ayrı-ayrı sahələrinə bilavasitə təsir göstərən spesifik formasıdır. Bank sektorunun maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi iqtisadi artımın, əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyətinin nəzəri əsaslarının və praktiki aspektlərinin tədqiqi onların xarakterik xüsusiyyətləri haqqında aşağıdakı nəticələri irəli sürməyə əsas verir:

1. Banklar iqtisadiyyatın spesifik sektorudur. Bu spesifiklik aşağıdakılardan ibarətdir:

- kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Milli Bankın verdiyi xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirə bilirlər.

- təşkilatlar arasında hesablaşmaların təmin edilməsi;
- banklar tərəfindən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi;
- təşkilatların və fiziki şəxslərin vəsaitlərinin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi.

2. Banklar ölkənin maliyyə-təsərrüfat münasibələrinin əvəzolunmaz subyektləridir, çünki:

- büdcənin yerinə yetirilməsini həyata keçirirlər;
- kapitalın konsentrasiyasının mərkəzidirlər;
- vergi agentləri funksiyasını yerinə yetirirlər.

3. Bankları aşağıdakılar xarakterizə edir:

- yüksək səviyyəli məsuliyyət;
- gəlir və xərclərin spesifikliyi;
- müxtəlif vergilərin vergitutma bazalarının müəyyənləşdirilməsinin fərqli xüsusiyyətlərə malik olması.

Bank sektorunun inkişafının əsas mənbələrinin və həmçinin bu inkişafa əngəl törədən halların müəyyənləşdirilməsi üçün bank fəaliyyətinə təsir edən amillərin araşdırılması zəruridir.

Təsir subyektindən asılı olaraq bank fəaliyyətinin iqtisadi amllərini xarici və daxili amillərə ayırmaq olar.

Xarici amillər dövlətin banklara yönəlmiş tədbirləridir. Daxili amillər bankda kredit investisiya, uçot siyasətini müəyyənləşdirən işlərin təşkilidir.

Xarici amilləri təsir xarakterinə görə birbaşa və dolaylı olmaqla iki qrupa ayırmaq olar.

Bank fəaliyyətinin birbaşa amillərinə aşağıdakılar aiddir:

- bankların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə əsasən bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün xüsusi razılıq – lisenziya alınması nəzərdə tutulmuşdur.

- Milli Bankın pul-kredit siyasəti. Azərbaycan Respublikasının Milli bankı daim kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Bu nəzarətin əsas məqsədi bankın fəaliyyətinin pisləşməsi zamanı dərhal reaksiyanın verilməsidir. Çünki bankın müştərilərinin fəaliyyətinin sabitliyi bankın fəaliyyətinin sabitliyindən asılıdır.

- bankların vergiyə cəlb edilməsi. bankların fəaliyyəti onların vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məsələn, vergi dərəcələrinin yüksək olduğu şəraitdə banklar süni xərclər yaratmaq və vəsaitləri ixtisaslaşmış törəmə strukturlara yönəltməklə Balan mənfəəti göstəricisini minimallaşdırmağı cəhd edirlər. Müəyyən əməliyyatlar üzrə vergi güzəştlərinin verilməsi isə onların fəaliyyətinin aktivləşməsinə səbəb olur.

Bank fəaliyyətinin dolayı amillərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- dövlətin büdcə siyasəti;
- dövlətin investisiya siyasəti;
- dövlətin vergi siyasəti.

Büdcə siyasəti. Yeni iqtisadi sistemə keçid dövrünə daxil olan Azərbaycan Respublikasının maliyyə-kredit sistemində – o cümlədən, onun əsas həlqəsi olan büdcə sistemində əsaslı islahatlar aparılır. Demokratik prinsiplərə müvafiq olaraq mərkəzi hakimiyyət və yerli özünüidarə orqanlarının təsərrüfat və sosial-mədəni quruculuq fəaliyyətində mühüm dəyişikliklər baş verir və buna uyğun olaraq respublikanın maliyyə-büdcə-vergi qanunvericiliyi də yenidən qurulur və təkmilləşdirilir.

Respublikanın iqtisadi sisteminin sağlamlaşdırılması və inkişaf etdirilməsinin əsas şərtlərindən biri dövlətin təşkilatçılıq rolunun gücləndirilməsidir ki, bu da başlıca olaraq dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu olan büdcə vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Respublikanın ayrı-ayrı regionlarında məhsuldar qüvvələrin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi və yerli

özünüidarəetmə orqanları ilə birlikdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına maliyyə yardımını göstərilməsi üçün dövlət büdcəsi xüsusi rol oynayır.

Ona görə də Azərbaycanda dövlət maliyyəsinin, o cümlədən büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri əsaslı surətdə tədqiq olunur, yeni şəraitə uyğun olaraq büdcə quruculuğu məsələləri hərtərəfli işıqlandırılmalıdır. Bu istiqamətdə qarşıya çıxan çətinlikləri həll etmək üçün maliyyə-büdcə sisteminin hüquqi bazası da paralel surətdə yenidən qurulur və təkmilləşdirilir. Əks təqdirdə büdcə sisteminin və onun ayrı-ayrı həlqələrinin gəlirlərinin formalaşması və onların xərclərinin maliyyə təminatı sahəsində mövcud problemlərin həlli çətinləşərdi.

Azərbaycan Respublikası son illərdə iqtisadi-sosial inkişaf sahəsində əhəmiyyətli uğurlar qazansa da bu istiqamətdə bir sıra problemlər mövcuddur və həmin problemlərin həlli üçün Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi altında məqsədyönlü siyasi və iqtisadi-sosial islahatların əsası qoyulmuşdur və indi də Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən müvəffəqiyyətlə davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikasının büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Vergi Məcəlləsi», «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Lakin büdcə sisteminin formalaşması və fəaliyyət göstərməsinin bir sıra nəzəri və təcrübi məsələləri hüquqi və iqtisadi cəhətdən müəyyən uyğunsuzluqlarla qarşılaşır.

Hazırkı dövrdə dövlət aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirir və dövlət büdcəsinin formalaşması da məhz həmin funksiyaların maliyyə təminatı zəruriliyi ilə şərtlənir:

1. Ölkənin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək və onun tarazlı inkişafını tənzimləmək;
2. Əhalinin sosial-mədəni (təhsil, elm, səhiyyə, mədəni ehtiyaclar və s.) ödəməlidir;

3. Dövlətin müdafiəsini və onun milli təhlükəsizliyini möhkəmləndirməlidir;

4. Dövlət idarəetmə funksiyasını həyata keçirməlidir, yəni cəmiyyəti idarə etməli, ictimai asayişini qorumaqdadır;

5. Xarici əlaqələri təşkil etməlidir, xarici iqtisadi, siyasi, mədəni və s. əlaqələri təmin etməlidir.

Büdcə dövlət hakimiyyətinin fəaliyyət göstərməsinin əsas maliyyə bazasıdır. Büdcənin gəlir və xərcləri planlaşdırma qaydasında müəyyən edilir. Büdcənin planlaşdırılması dövlətin maliyyə siyasətinə uyğun olaraq maliyyə planlaşdırılmasının mühüm tərkib hissəsidir. Bu planlaşdırmanın iqtisadi mahiyyəti müxtəlif səviyyələrdə büdcə həlqələrinin tərtibi və icrası prosesində ölkənin sosial-iqtisadi proqramı əsasında ÜDM-in və milli gəlirin maliyyə mexanizmi vasitəsilə bölgüsü və yenidən bölgüsündən ibarətdir. Büdcənin planlaşdırılması vasitəsilə sosial-iqtisadi inkişaf proqramı göstəricilərinə: əmək və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə fəal təsir edir.

İnvestisiya siyasəti. Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi yolu ilə təşkilatlar öz nizamnamələrində nəzərdə tutulan fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün vəsaitlər cəlb edirlər. Dövlətin investisiya siyasəti iqtisadi subyektlərin investisiya sahəsində fəaliyyətinin sərhəddini və istiqamətini müəyyənləşdirir, həmçinin investisiya üçün şəraiti təmin edir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında da əlverişli investisiya mühitinin yaradılması istiqamətində daim məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Bunu ölkə iqtisadiyyatına qoyulan həm xarici, həm də daxili investisiyaların həcmində ilbəil durmadan artması sübut edir.

Bütün ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının da investisiyalara olan tələbatı böyükdür. Banklar kapitalın təmərküzləşməsi mərkəzi olmaqla investisiya fəallığının artırılmasında mühüm rol oynayır.

İnvestisiyaların əsas təyinatı gəlirin təmin edilməsidir. Emitent təşkilatların sabitliyi və inkişafı onların qiymətli kağızlarının gəlirlilik

səviyyəsinin artmasına təkan verir. Beləliklə, təşkilatların qiymətli kağızlarının cəlbediciliyi, qiymətli kağızlar bazarında bankların aktivliyi dövlətin investisiya siyasətindən məsələn, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinin maliyyə və qanunvericilik baxımından dəstəklənməsi, həmçinin bu siyasətin sabitliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

İnvestisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaqla dövlət iqtisadiyyatın inkişafına təkan verir ki, bunun da nəticəsində iqtisadi subyektlərin gəlirləri artmış olur. Bu isə öz növbəsində həmin subyektlər tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənişlərin həcmnin artmasına gətirib çıxarır.

Vergi siyasəti. Vergi siyasəti cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının və dövlətin maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyacının ödənilməsi, maliyyə ehtiyatlarının yenidən bölüşdürülməsi hesabına ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təmin edilməsi məqsədilə ölkənin vergi sisteminin formalaşdırılması sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi, maliyyə və siyasi tədbirlərin məcmusudur.

İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasətinin əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

Vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələr müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır. Vergi siyasətinin məqsədləri heç də dayanıqlı və sabit deyildir. Bu və ya digər üsullardan istifadə edilməsi konkret vəziyyətdən asılıdır.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin nail olmağa çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Müasir dünya təcrübəsində vergi ödəyicilərinin vergi yükünün dəyişdirilməsi, vergitutmanın bir formasının digəri ilə əvəz edilməsi, bu və ya digər verginin təsir dairəsinin dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi və ya ləğvi, differensial vergi dərəcələrinin tətbiqi geniş yayılmışdır.

Onlar bir sıra amillərin təsiri altında formalaşır ki, bunlardan da ən mühümü ölkədəki iqtisadi və sosial şəraitdir. Adətən ölkədə aparılan vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi konyukturadan asılı olaraq müəyyənləşir. Vergi siyasətinin əsasları hər il qəbul edilən dövlət büdcəsində öz əksini tapır. Müasir şəraitdə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələr vergi siyasətini aşağıdakı əsas məqsədlərə nail olmaq üçün aparırlar:

- təsərrüfat fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına və ya məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş iqtisadi tənzimləmədə dövlətin iştirakı;

- iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirmək və öz üzərlərinə düşən funksiyaları yerinə yetirmək üçün bütün hakimiyyət orqanlarının maliyyə resursları ilə təmin edilməsi;

- dövlətin gəlirləri tənzimləmə siyasətinin təmin edilməsi.

Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasəti aşağıda qeyd olunanlara nail olunmasına istiqamətləndirilmişdir:

- vergilərin sayının azaldılması;
- vergi dərəcələrinin aşağı salınması;
- vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi;
- hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi;

- rezident vergi ödəyiciləri ilə qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi;

- əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi;

- vergidən yayınmaya qarşı səmərəli vergi nəzarətinin təşkili;

- vergi idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi;

- vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması, vergi təbliğatı və s.

Kommersiya banklarının inkişafının və fəaliyyətinin özünəməxsusluğu onların fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə təsir göstərməyin istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Dövlətin vergilər vasitəsilə təsiri həm sistemin ayrı-ayrı elementlərinə, həm də həm də elementlərin məcmusuna yönələ bilər. Məsələn, iqtisadiyyatın bank sektoru ilə digər sektorları arasında mənfəət normasının bərabərləşdirilməsi məqsədi üçün bank sektorunda mənfəət vergisinin dərəcəsinin yüksəldilməsi.

Dövlət təsirinin məqsədi ümumilikdə bank sektoru deyil, ayrı-ayrı banklar da ola bilər. Buna misal olaraq əvvəlki dövrlərdə zərərli işləyən banklara müəyyən güzəştlərin verilməsi yolu ilə onlara himayədarlıq edilməsini göstərmək olar.

Dövlət bank fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətlərini güzləndirmək və ya zəiflətmək məqsədi ilə də təsir göstərə bilər. Məsələn, banklar tərəfindən iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin investisiyalaşdırılması məqsədilə belə kreditlərdən əldə edilən gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsində müəyyən güzəştlərin verilməsi.

Beləliklə, qarşıya qoyulan məqsədlərdən asılı olaraq təsirin istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ümumiyyətlə bank sistemi;
- konkret bank;
- bank fəaliyyətinin və kredit təşkilatlarının ayrı-ayrı əməliyyatlarının istiqamətləri.

Bank fəaliyyətinin çoxşaxəliliyini və iqtisadiyyatın bank sektorunun özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin və əməliyyatlarının aşağıdakı əsas istiqamətlərini qeyd etmək olar:

- borc əməliyyatları;
- qiymətli kağızlarla əməliyyatlar;
- valyuta əməliyyatları;
- müddətli əməliyyatlar;
- filial şəbəkəsinin inkişafı.

Təsirin istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən qarşıya çıxan əsas problemlər bank fəaliyyətinin bir amili kimi vergitutmanın hansı metodlarından istifadə edilməsi və onun kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə necə təsir edəcəyinin təyin edilməsidir.

Dövlətin maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə təsiri metodu dedikdə vergi sistemindən istifadə etməklə bank sferasında hər hansı bir məqsədə nail olunmağın üsulları başa düşülür. Bunula əlaqədar olaraq maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə dövlətin təsirinin aşağıdakı metodlarını qeyd etmək olar:

- qanunvericilik;
- inzibati;
- məhkəmə.

Qanunvericilik metodu yeni vergi qanunlarının işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsini, eyni zamanda qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına əlavə və dəyişikliklərin edilməsini nəzərdə tutur.

Bu metodun ayrıca olaraq qeyd olunmasını onunla əsaslandırmaq olar ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı daim inkişafdadır, həmçinin mülki və beynəlxalq qanunvericilik dəyişir. Bundan başqa iqtisadi şəraitin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq müəyyən sahələrin və iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zərurəti yaranır.

Bütün bunlar isə ölkədə baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq vergilər haqqında qanunvericiliyə vaxtında düzəlişlər edilməsini tələb edir. Budca qarşısında vergi öhdəliklərinə əməl edilməsi səviyyəsi və qanunvericilik aktları arasında yaranan ziddiyyətlər nəticəsində ortaya çıxan problemlərin aradan qaldırılması məhz belə qanunlara əlavə və düzəlişlərin edilməsinin operativliyindən asılıdır.

Qanunvericilik qaydasında ayrı-ayrı vergiləri daxil etmək və ya ləğv etmək yolu ilə vergi sistemini həm dəyişmək, həm də məsələn, vergi dərəcəsini və vergitutma obyektini dəyişməklə mövcud qanunvericiliyə düzəlişlər etmək olar. Beləliklə, qanunvericilik metodu aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilir:

- vergilərin daxil və ya ləğv edilməsi yolu ilə;
- vergi dərəcələrini dəyişməklə;
- güzəştlərin verilməsi və ya ləğv edilməsi yolu ilə;
- vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına görə sanksiyaların müəyyənləşdirilməsi.

Dünya təcrübəsində vergi yükünün bölüşdürülməsindən asılı olaraq vergi sisteminin aşağıdakı 4 baza modeli mövcuddur:

- ingilis-sakson modeli;
- avrokontinental model;
- latın-amerika modeli;
- qarışıq model.

İngilis-sakson modeli birbaşa vergilərə cəlb edilməyə əsaslanır və əsas ağırlıq vergi ödəyiciləri olan fiziki şəxslərin üzərinə düşür.

Avrokontinental modelin əsas xüsusiyyəti sosial sığorta ayırmalarının yüksək paya malik olmasıdır. Bu ayırmalar verginin bütün əlamətlərinə malik olduqlarından onları vergi ödənişlərinə aid etmək olar.

İnfilyasiyə səviyyəsinin yüksək olması latın-amerika modelinin spesifik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Bu model büdcə daxilolmalarının infilyasiyadan qorunması üçün dolayı vergilərə üstünlük verilməsinə əsaslanır.

Vergi sisteminin qarışıq modelinin mövcudluğunun əsas səbəbi əksər dövlətlərin büdcə daxilolmalarının konkret vergilərdən və ya vergi ödəyicilərindən asılılığını aradan qaldırmaq üçün büdcə gəlirlərinin strukturunu diversifikasiyanı həyata keçirməkdir.

Vergi dərəcələrini dəyişməklə dövlət maliyyə axınlarının ayrı-ayrı elementləri üçün əlavə stimullar yaradır. Beləliklə, dövlətin banklara təsiri əsasən vergi dərəcələrinin və vergitutma bazalarının təyin edilməsi qaydalarının dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin verilməsi və ya ləğv edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə təsir etməyin inzibati üsulları dedikdə müvafiq orqanların vergilərin vaxtında və tam

həcmdə ödənilməsi istiqamətində həyata keçirdikləri tədbirlər kompleksi nəzərdə tutulur. İnzibati metod aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilir:

- vergi orqanlarının vergi ödəyiciləri ilə bilavasitə iş aparmaları;
- maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin kameral və səyyar yoxlanılması;
- maliyyə-kredit təşkilatlarından tutulan vergilərin səmərəliliyinin və məqsədəuyğunluğunun təhlili;
- məcburi audit yoxlamaları.

Vergi ödəyiciləri ilə məqsədyönlü iş aparılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin strukturunda vergi ödəyicilərinə xidmət strukturu yaradılmışdır. Bu strukturun fəaliyyətinin əsas məqsədi vergi qanunvericiliyinin tətbiqi ilə bağlı vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması, əhalidə vergi mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır.

Kameral vergi yoxlamalarının əsas məqsədi vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarına təqdim etdikləri bəyannamələrdə yol verilən pozuntuların aradan qaldırılmasıdır. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 37.4-cü maddəsinə əsasən kameral yoxlama zamanı vergi bəyannaməsində vergilərin düzgün hesablanmaması aşkar edildikdə, vergi ödəyicisinə 5 gün müddətində Vergilər Nazirliyinin müəyyən etdiyi formada vergi orqanı tərəfindən vergilərin hesablanmasına dair bildiriş göndərilir.

Səyyar vergi yoxlamalarının əsas məqsədi vergi qanunvericiliyini pozan şəxslərin aşkar edilməsi, vergi intizamının yüksəldilməsidir.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 44.1-ci maddəsinə əsasən bankın və xarici bankın yerli filialının maliyyə fəaliyyəti hər il auditor fəaliyyətini həyata keçirmək üçün xüsusi razılığa (lisenziyaya) malik olan kənar auditor tərəfindən yoxlanılmalıdır.

Beləliklə, dövlətin maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə vergilər vasitəsilə müdaxiləsi hərtərəfli əsaslandırılmalı, hər iki tərəfin maraqları arasında prioritet gözlənilməlidir.

Fəsil 2. Bankların vergiyə cəlb edilməsinin əsas xüsusiyyətləri

2.1. Banklar vergi münasibətlərinin subyekti kimi

Banklar vergi münasibətlərinin xüsusi subyekti kimi çıxış edirlər. Bu onların vergi orqanları ilə münasibətdə əsasən aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirmələri ilə əlaqədardır:

- banklar bilavasitə müstəqil vergi ödəyiciləridirlər;
- vergi ödəyiciləri ilə dövlət arasında vasitəçi kimi çıxış edirlər, çünki digər vergi ödəyiciləri maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarını onlar vasitəsilə həyata keçirirlər və banklar vergilərin vaxtında və düzgün ödənilməsinin yoxlanılması üçün vergi orqanlarına zəruri informasiya verə bilirlər;
- vergi agentləri kimi çıxış edirlər.

Mövcud qanunvericilik hüquqi və fiziki şəxslərin bank hesablarının sayına heç bir məhdudiyət qoymur. Ancaq hesablar vergi orqanları tərəfindən nəzarət üçün şəffaf olmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 35.2-ci maddəsinə əsasən banklar hüquqi şəxslərə, onların filial və nümayəndəliklərinə, fərdi sahibkarlara yalnız onlar vergi orqanı tərəfindən verilən şəhadətnamə dublikatı təqdim etdikdən sonra bank hesabları açırlar. Qeyd edək ki, bank hesabının açılması məqsədilə şəhadətnamə-dublikat vergi ödəyicisinin vergilər faizlər və maliyyə sanksiyaları üzrə borcu oliadıqda verilir. Bu tələblərə əməl etməyən banklara və bank əməliyyatlarının ayrı-ayrı növlərini həyata keçirən kredit təşkilatlarına Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 60.1.1-ci maddəsinə əsasən hər açılmış hesab üçün 400 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir. Bu norma vergi orqanında uçota dayanmaqdan yayınma hallırının qarşısını alan bir mexanizmdir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 82.1-ci maddəsinə əsasən vergi ödəyicisi hesabat dövrü üçün ödənilməli olan verginin məbləğini özü

hesablayır və vergilərin büdcəyə ödənilməsi üçün banka ödəniş tapşırığı təqdim edir. Müştərinin hesabındakı pul vəsaitinin məbləği hesaba qarşı irəli sürülən bütün tələbləri ödəməyə kifayət etdikdə hesabdan bu vəsaitin silinməsi müştərinin sərəncamlarının daxil olduğu ardıcılıqla (təqvim ardıcılığı ilə) həyata keçirilir. Müştərinin hesabındakı pul vəsaiti müştərinin sərəncamlarını və ona qarşı irəli sürülmüş bütün tələbləri yerinə yetirməyə kifayət etmədikdə hesabdan pul vəsaiti Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq aşağıdakı ardıcılıqla silinir:

- birinci növbədə həyata və ya sağlamlığa vurulmuş zərərin ödənilməsi haqqında tələblərin, habelə alimentlərin tutulması haqqında tələblərin yerinə yetirilməsi üçün hesabdan pul vəsaitinin köçürülməsini və ya verilməsini nəzərdə tutan icra sənədi üzrə hesabdan silmə həyata keçirilir;

- ikinci növbədə əmək müqaviləsi ilə işləyən şəxslərə işdən çıxma müavinətlərinin və əmək haqqının ödənilməsi üzrə və müəlliflik müqaviləsinə görə haqların ödənilməsi üzrə hesablaşmalar üçün pul vəsaitinin köçürülməsini və ya verilməsini nəzərdə tutan icra sənədi üzrə hesabdan silmə, habelə bu məqsədlər üçün verilmiş bank kreditlərinin hesabdan silinməsi həyata keçirilir;

- üçüncü növbədə dövlət büdcəsinə və bələdiyyələrin büdcələrinə ödənişləri nəzərdə tutan ödəniş sənədləri üzrə hesabdan silmə həyata keçirilir;

- dördüncü növbədə verilmiş kreditlər üzrə bankın tələblərinin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutan ödəniş sənədləri üzrə hesabdan silmə həyata keçirilir;

- beşinci növbədə başqa pul tələblərinin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutan icra sənədi üzrə hesabdan silmə həyata keçirilir;

- altıncı növbədə təqvim ardıcılığı qaydasında digər ödəniş sənədləri üzrə hesabdan silmə həyata keçirilir.

Bir növbəyə aid tələblər üzrə vəsait sənədlərin daxil olmasının təqvim ardıcılığı qaydasında hesabdan silinir.

Bankların vergi ödəyicisinin vergi ödənişlərinin həyata keçirilməsinə dair icra sənədlərini yubatmaq və köçürülməmiş vəsaitlərdən kredit resursları kimi istifadə etmək hüququ yoxdur. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin

60.1.2-ci maddəsinə əsasən sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən hüquqi və fiziki şəxslərin hesablaşma hesabında, o cümlədən valyuta hesabında vəsait olduqda, onun vergilərin ödənilməsinə dair tapşırıqlarını icra etmədiyinə görə banklara icra edilməmiş həmin ödəniş tapşırıqlarında və ya sərəncamlarda göstərilmiş məbləğin 20 faizi həcmində maliyyə sanksiyası tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 65-ci maddəsinə əsasən hesablanmış və ya yenidən hesablanmış vergilər, faizlər və maliyyə sanksiyaları vergi ödəyicisi tərəfindən bildirişdə göstərilən müddətdə ödənilmədiyi halda vergi orqanı vergi ödəyicisinin hesablaşma, valyuta və digər hesablarından vergilər üzrə borcların və faizlərin, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının dövlət büdcəsinə alınması üçün banka və ya digər kredit təşkilatına icra (ödəniş) sənədi olan sərəncam verir.

Vergi ödəyicisinin hesablaşma, valyuta və digər hesablarında vəsait olduqda vergi orqanının sərəncamı bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən həmin sərəncamın daxil olduğu gün icra edilir.

Vergi ödəyicisinin hesablaşma, valyuta və digər hesablarında vəsait olmadıqda və ya vergilər üzrə borcların və faizlərin, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının ödənilməsinə kifayət etmədikdə, vergi orqanının sərəncamı bankda və ya digər kredit təşkilatında saxlanılır və vergi ödəyicisinin hesablarına vəsait daxil olduqca icra edilir.

Vergi orqanlarının vergilər üzrə borcların və faizlərin, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının dövlət büdcəsinə alınması haqqında sərəncamı vergi ödəyicisinin valyutada olan bank hesabına yönəldilə bilər. Bu zaman bank və ya digər kredit təşkilatı qanunvericiliyə müvafiq surətdə hesabdakı vəsaiti dondurur və dərhal bu barədə vergi ödəyicisinə məlumat göndərir. Vergi ödəyicisi tərəfindən konvertasiya əməliyyatı aparıldıqdan sonra bank və ya digər kredit təşkilatı vergi orqanının sərəncamını icra edir.

Həm bankların fəaliyyətinə, həm də onların müştərilərinin maraqlarına bilavasitə aidiyyatı olan əsas məsələlərdən biri də vergi orqanlarının vergi ödəyiciləri barədə bankdan məlumat almasıdır.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 41.1-ci maddəsinə əsasən bank hesabının, hesab üzrə əməliyyatlar və qalıqların, habelə müştəri haqqında məlumatların, o cümlədən müştərinin adı, ünvanı, rəhbərləri haqqında məlumatların sirlinə bank təminat verir. Bununla bərabər bankın xidmət etdiyi vergi ödəyicisi olan hər hansı hüquqi şəxsin və fərdi sahibkarın bank hesabı və əməliyyatları barədə məlumat yalnız Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada verilir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 76-cı maddəsinə əsasən vergi ödəyicisinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada gəlirlərinin və xərclərinin uçotunun aparılmaması, mühasibat və hesabat sənədlərinin məhv olunması (itirilməsi) halları aşkar edildikdə, habelə vergi bəyannamələri müəyyən olunmuş müddətdə təqdim edilmədikdə və ya vergi yoxlamasının aparılması zamanı vergi ödəyicisi tərəfindən vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinə sənədlər təqdim edilmədikdə, onlara ərazi və ya binalara (yaşayış binaları (sahələri) istisna olmaqla) daxil olmağa icazə verilmədikdə, vergi ödəyicisinin vergi öhdəliklərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə vergi orqanları müvəkkil banka yazılı bildiriş göndərməklə həmin bankın xidmət etdiyi hər hansı hüquqi şəxsin və ya sahibkarın bank hesabı və əməliyyatları barədə qanunvericiliyə uyğun olaraq məlumat almaq hüququna malikdirlər.

Bu məqsədlə müvəkkil banka bildiriş göndərilir. Müvəkkil bank göndərilən bildirişi aldıqdan sonra həmin bildirişdə göstərilən məlumatların vergi orqanına veriləcəyi barədə 5 gün ərzində hüquqi şəxsə və fərdi sahibkara rəsmi məlumat göndərilir.

Hüquqi şəxsə və fərdi sahibkara rəsmi məlumat göndərildikdən sonra 15 gün ərzində bildirişdə göstərilən məlumatların verilməsinə etiraz edilməsi haqqında hüquqi şəxsin və fərdi sahibkarın ərizəsinə məhkəmədə baxılacağı barədə aidiyyəti məhkəmədən məlumat daxil olmadıqda, müvəkkil bank hüquqi şəxsin və fərdi sahibkarın hesabları və əməliyyatları barədə məlumatı vergi orqanına göndərir. Digər hallarda hüquqi şəxsin və fərdi sahibkarın hesabları və ya əməliyyatları barədə məlumatların verilməsinə yol verilmir.

Yuxarıda göstərilən hallarda və qaydada hüquqi şəxslərin və fərdi sahibkarların hesabları və ya əməliyyatları barədə məlumatların verilməsinə yol verilmir.

Fiziki şəxslərin bank hesablarında olan pul vəsaitləri vergitüetmə obyektı olmadığından vergi orqanlarına bu barədə məlumatın verilməsi bankların səlahiyyətlərinə daxil deyildir.

2.2. Banklarda birbaşa vergilərin hesablanması

Vergilərin müxtəlifliyi onların müəyyən əsaslarla növlərə bölünməsi zərurətini yaradır. Bu və ya digər verginin hər hansı bir növə aid edilməsi həmin verginin mahiyyətini və məzmununu daha dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Tutulma üsuluna görə vergilər aşağıdakı kimi iki əsas qrupa ayrılır:

- vasitəli vergilər;
- birbaşa vergilər.

Vasitəli vergilər əmtəə və ya xidmətin qiymətindən tutulan vergilərdir. Onlar əmtəə və ya xidmətin qiymətinə edilən özünəməxsus əlavədir.

Birbaşa vergilər dedikdə maddi sərvətlərin toplanması prosesində vergi ödəyicilərinin gəlir və ya əmlakından bilavasitə tutulan vergilər başa düşülür. Buna görə də bu vergilərin dəqiq məbləği məlumdur.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda icazə verilmiş fəaliyyət növləri istisna olmaqla heç bir bank topdansatış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya sığorta təşkilatları istisna olmaqla, tərəfdaş, şərik və ya payçı kimi bunlarda iştirak edə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində aksizli malların istehsalı və ya idxalı ilə məşğul olan bütün müəssisələr və fiziki şəxslər, habelə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında bilavasitə özü və ya podratçı vasitəsilə aksizli malları

istehsal edən və istehsal etdiyi yerdə vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan Azərbaycan Respublikasının rezidentləri aksizin ödəyiciləridir.

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, banklar öz xidməti istifadələri üçün minik avtomobillərinin idxalı istisna olmaqla aksiz vergisinin ödəyicisi deyillər. Deməli vasitəli vergilərdən onlar yalnız əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi ola bilərlər.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçən və ya qeydiyyatdan keçməli olan şəxs əlavə dəyər vergisinin ödəyicisidir. Sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən və əvvəlki 3 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 22500 manatdan artıq olan şəxs həmin dövr başa çatdıqdan sonra 10 gün ərzində vergi orqanına əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyata dair ərizə verməyə borcludur. Vergi qanunvericiliyinə əsasən malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və vergi tutulan idxal vergitutma obyektidir.

Bank xidmətləri üçün əlavə dəyər vergisinin vergitutma obyektinin xüsusiyyətlərinə nəzər salarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu xidmət tariflərinin əksəriyyəti onun maya dəyərinin kalkulyasiyasına əsaslanmır. Bank əməliyyatları üzrə tariflərin səviyyəsinə aşağıdakıları müəyyənləşdirən müxtəlif amillər təsir edir:

- kredit riski, məsələn, müştərinin ödəniş qabiliyyətinin aşağı olması və kreditin geri qaytarılmaması ehtimalı;

- faiz riskləri, məsələn, Milli Bankın faiz siyasətinin dəyişməsi ehtimalı;

- valyuta riskləri, məsələn, manatın kursunun dəyişməsi ehtimalı və s.

Bunlardan əlavə bank xidmətlərinə görə tariflərin müəyyənləşdirilməsində bank sahəsindəki rəqabətin səviyyəsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün bu amillərin təsiri nəticəsində müxtəlif banklar eyni bir xidmətə görə müştəriyə müxtəlif tariflər təklif edirlər. Məsələn bank hesablarının açılması, pul köçürmələri, konvertasiya faizləri və s. xidmətlərə görə tariflər müxtəlif banklarda bir-birindən fərqlənir. Əlavə dəyər vergisinin tətbiq edildiyi əksər ölkələrdə maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi əlavə dəyər vergisindən

azaddır. Bununla bərabər banklar maliyyə resurslarının dövriyyəsi ilə bilavasitə bağlı olmayan xidmətlər göstərərək əlavə dəyər vergisinin vergitutma bazası yaranır.

Beləliklə, banklarda əlavə dəyər vergisinin vergitutma obyektinə əlavə dəyər vergisi üzrə güzəştlərlə paralel nəzər salınması daha məqsədemüvafiqdir.

Bank lisenziyası olarkən kredit təşkilatının həyata keçirmək hüququ olduğu və eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən əlavə dəyər vergisindən azad əməliyyatlar aşağıdakılardır:

- maliyyət xidmətlərinin göstərilməsi;
- milli və ya xarici valyutanın (numizmatika məqsədlərindən başqa), həmçinin qiymətli kağızların göndərilməsi və ya idxal edilməsi;

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən aşağıdakılar maliyyə xidmətlərinə aid edilir:

- kreditlərin, maliyyə lizinzi əməliyyatlarının, kredit təminatlarının və pul-kredit əməliyyatlarında hər hansı girov və ya lombard təminatının təqdim edilməsi (yaxud verilməsi) və qaytarılması, o cümlədən kredit və ya təminatı təqdim etmiş şəxsin kreditləri və kredit təminatlarının idarə etməsi;

- müştərilərin depozitlərinin və hesablarının idarə edilməsi, tədiyələr, köçürmələr, borc öhdəlikləri və tədiyə vasitələri ilə bağlı əməliyyatlar;

- qanuni tədiyə vasitələri olan valyutanın, pul vəsaitlərinin və əskinaların (numizmatika əşyalarından başqa) tədavülü ilə bağlı əməliyyatlar;

- səhmlərin, istiqraz və rəqələrinin, sertifikatların, veksellərin, çeklərin və digər qiymətli kağızların tədavülü ilə bağlı əməliyyatlar. İnkassasiya xidmətləri və ya banknotların, qiymətli kağızların və ya digər qiymətli əşyaların saxlanması və ya onların qorunmasının təmin edilməsi üzrə xidmətlər maliyyə xidmətlərinə aid deyildir;

- törəmə maliyyə vasitələri ilə əqdlərə, forvard müqavilələrinə, opsiyonalara və analoci sazişlərə aid əməliyyatlar;

- investisiya fondlarının idarə edilməsi ilə bağlı xidmətlər;

- sığorta və təkrar sığorta əməliyyatları.

Qeyd edək ki, vergitutma məqsədləri üçün forvard kontraktı – şəxsin qiymətli kağızlar, mallar və ya pul vasitələri gələcəkdə müəyyən vaxtda və müəyyən şərtlərlə bu cür forvard kontraktının bağlandığı anda təsbit edilmiş qiymətlə əldə etməyə (satmağa) öhdəliyini təsdiq edən müqavilədir. Opsion isə qiymətli kağızlar, mallar və ya pul vasitələri gələcəkdə müəyyən şərtlərlə bu cür opsionun bağlanması anına və ya tərəflərin qərarına əsasən bu cür əldə etmənin anına satış qiymətlərinin təsbit edilməsi ilə əldə etməyə (satmağa) hüququ təsdiq edən sənəddir.

Maliyyə xidmətlərinə aid eilən əməliyyatlar Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun bankların fəaliyyət növlərini təsbit edən 32-ci maddəsi ilə üst-üstə düşür. Bu qanuna əsasən bank əməliyyatları kredit təşkilatları tərəfindən yalnız lisenziya əsasında həyata keçirilir.

Beləliklə bankların həyata keçirdikləri digər əməliyyatlar əlavə dəyər vergisinə cəlb edilirlər. Belə əməliyyatlara aşağıdakılar aiddir:

- maliyyə müşaviri, maliyyə agenti və ya məsləhətçisi xidmətlərinin göstərilməsi;
- kreditlərə və kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına dair informasiya verilməsi və xidmətlər göstərilməsi;
- sənədləri və qiymətliləri, o cümlədən pul vəsaitlərini saxlanca qəbul etmək (xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularında saxlamaq);
- qiymətlilərin, o cümlədən banknotların və sikkələrin inkassasiya edilməsi və göndərilməsi.

Artıq qeyd edildiyi kimi Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda icazə verilmiş fəaliyyət növləri istisna olmaqla heç bir bank topdansatış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya sığorta təşkilatları istisna olmaqla, tərəfdaş, şərik və ya payçı kimi bunlarda iştirak edə bilməz. Banklar yuxarıda göstərilənlər istisna olmaqla digər qanunlarla nəzərdə tutulmuş fəaliyyət növlərini də həyata keçirə bilərlər.

Müəyyən ödəniş müqabilində öz xidmətlərini təklif edən banklarda onun səlahiyyətli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş tarifləri göstərilməklə

pullu bank xidmətlərinin siyahısı olur. Bunlara Vergi Məcəlləsinin əlavə dəyər vergisi ilə bağlı müddəalarını tətbiq edərkən əməliyyatın məzmunu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən ayrı-ayrı əməliyyatlar üzrə əlavə dəyər vergisi məqsədləri üçün vergitutma bazasının müəyyən edilməsi xüsusiyyətlərini araşdıraraq. Belə əməliyyatlar kredit əməliyyatları, hesablaşma-kassa xidmətləri, zəmanət əməliyyatları, agent əməliyyatları, xarici valyuta ilə əməliyyatlar, konvertasiya əməliyyatları, qiymətli metallarla əməliyyatlar və digər əməliyyatlardır.

Kredit əməliyyatları. Verilmiş kreditlərə görə faizlər və cəlb edilmiş vəsaitlərin yerləşdirilməsinin digər formaları lisenziyalaşdırılan bank əməliyyatları olduğundan əlavə dəyər vergisinə cəlb edilmirlər. Özünə məxsus əmlakın icarəyə verilməsi istisna olmaqla, bankların lizinq əməliyyatlarının kreditləşdirilməsindən əldə etdikləri gəlir əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmur.

Girov əşyalarının, girovla təmin olunan öhdəliyin yerinə yetirilməməsi zamanı onların girovsaxlayana verilməsi halı da daxil olmaqla satışı əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün vergitutma obyektinə sayılır. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə əsasən girov saxlayanın tələbinin məhkəməyə müraciət edilmədən, girov qoyulmuş əşya hesabına ödənilməsinə girov saxlayanla girov qoyanın notariat qaydasında təsdiqlənmiş razılaşması əsasında yol. Girov qoyulan əmlakın satışı girovqoyanın adından həyata keçirilir. Bankların ticarət əməliyyatları həyata keçirmək səlahiyyətləri olmadığından girovun predmeti olan əmlak Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə əsasən ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar tərəfindən yalnız açıq hərracdən satış yolu ilə realizə edilir. Buna görə də girov qoyulmuş əmlakın satışı zamanı əlavə dəyər vergisini bank deyil, girovun mülkiyyətçisi ödəyir.

Əgər bank ssuda borcunu bağlamaq üçün girov predmetini əlavə razılaşma nəticəsində material qiymətli kimi öz balansına daxil etmişsə, onun sonradan satışı zamanı əlavə dəyər vergisi öhdəliyi yaranmış olur.

Girov müqaviləsindən fərqli olaraq saxlanca müqaviləsinə əsasən saxlanca qoyulmuş əmlak müqavilədə şərtləndirilmiş müddət bitdikdən sonra girovsaxlayanın sahibliyinə keçir. Bundan sonra əmlak bankın balansına daxil

edilir və bank onun mülkiyyətçisi olur. Saxlanc müqaviləsinə əsasən bankın mülkiyyətinə keçmiş əmlakın satışı zamanı əlavə dəyər vergisi üzrə vergitutma obyektini yaranmış olur. Kredit müqaviləsi üzrə borcun natural şəkildə, iş və xidmətlər formasında ödənilməsi üzrə dövlətə mal-material qiymətlilərini verən təşkilatda əlavə dəyər vergisinə cəlb olunur.

Bank təcrübəsində bəzən üçüncü tərəfdən öz öhdəliyini pul formasında yerinə yetirmək tələbinin əldə edilməsi hüququ üzrə əməliyyatlar da həyata keçirilir. Üçüncü şəxsdən öhdəliyini pul şəklində ödəmək tələbi hüququnun əldə edilməsi üzrə əməliyyatlara misal olaraq faktoring, forfeyting əməliyyatlarını göstərmək olar.

Faktoring pul tələbinin güzəşt edilməsi müqabilində maliyyələşdirmədir. Faktoring müqaviləsinə görə bir tərəf (faktor) üçüncü şəxs (borclu) barəsində müştərinin (kreditorun) üçüncü şəxsə mal verməsindən, işlər görməsindən və ya xidmətlər göstərməsindən irəli gələn pul tələbinin hesabına digər tərəfə (müştəriyə) pul vəsaiti verir və ya verməyi öhdəsinə götürür, müştəri isə bu pul tələbini faktora güzəşt edir və ya güzəşt etməyi öhdəsinə götürür. Bu zaman bankların aldıkları komisyon haqları əlavə dəyər vergisinə cəlb edilir. Bankların tələb etmək hüququnu əldə edilməsi nəticəsində əldə etdikləri gəlir ya müqavilənin fəaliyyət müddətinin başa çatdığı, ya da tələb hüququnun digər şəxsə verildiyi anda əlavə dəyər vergisinə cəlb edilir.

Forfeyting əməliyyatın satıcıdan alınmış və alıcı tərəfindən aksept edilmiş (yəni ödəmə vaxtı çatmış vekseli öhdəlik üzrə ödəməli olan onun ilk sahibi imzalamadığı halda, digər hər hansı üçüncü şəxsin köçürülmə vekselinə imzalaması) veksellə kreditləşdirilməsidir.

Hesablaşma-kassa xidmətləri. Fiziki və hüquqi şəxslərin bank hesablarında onların tapşırıqları əsasən hesablaşmaların həyata keçirilməsi üzrə əməliyyatlara aşağıdakılar aiddir:

- cəlb edilmiş pul vəsaitlərinin cari, depozit və əmanətlər üzrə hesablara qəbul edilməsi;
- inkassasiya əməliyyatları;

- köçürmə və klirinq əməliyyatları, ödəniş tapşırıqları, çeklər, veksellər, akkreditivlər, plastik kartlar, nağd qaydada ödənişlər üzrə hesablamaların həyata keçirilməsi;

- akkreditiv əməliyyatları;
- elektron rabitəsi sistemi üzrə hesablamalar;
- dokumentar əməliyyatların aparılması, banklararası hesablamalar;
- fiziki şəxslərin hesablarından ticarət, kommunal, məişət və digər təşkilatlarla nağdsız hesablaşmalar.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən müştərilərin depozitlərinin və hesablarının idarə edilməsi, tədiyələr, köçürmələr, borc öhdəlikləri və tədiyə vasitələri ilə bağlı əməliyyatlar maliyyə xidmətlərinə aid edildiyindən, bu əməliyyatlara görə əldə edilən vəsait əlavə dəyər vergisindən azaddır. Buna görə də bank hesablarının açılması və aparılmasına, hesabdən çıxarışların verilməsinə, hesabda vəsaitlərin olması barədə arayışların tərtib edilməsi və verilməsinə, köçürmələrin geri qaytarılması və ləğv edilməsinə, əmanətlərin başqa banka köçürülməsinə görə alınan pul vəsaitləri əlavə dəyər vergisinə cəlb edilmir.

Özünəməxsus bank əməliyyatı kimi pul vəsaitlərinin inkassasiyası müştərinin olduğu yerdə pulun qəbul edilməsini, pul vəsaitlərinin, həmçinin digər qiymətlilərin (veksellərin, ödəniş tapşırıqlarının və s.) daşınması və mühafizə edilməsini və s. nəzərdə tutur. İnkassasiya ilə ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar, o cümlədən banklar məşğul ola bilərlər.

Daşınma real dəyərə malik olduğundan qanunvericiliyə əsasən əlavə dəyər vergisinin vergitutma obyektı kimi çıxış edir. Bəzən banklar inkassasiya əməliyyatlarından əldə etdikləri gəlirlərdən əlavə dəyər vergisi üzrə ödənişləri azaltmaq üçün inkassasiyanın qiymətlilərin daşınması kimi müəyyən edilməsindən istifadə edərək, banka daxil olmuş pul vəsaitlərinin yenidən sayılması barədə əlavə müqavilə bağlayırlar. Ancaq pulların yenidən sayılmasına kassa əməliyyatı kimi baxılmamalıdır və ayrıca müqavilə oduqda belə bu əməliyyatdan əldə edilən gəlir vergiyə cəlb edilən dövriyyəyə daxil edilməlidir.

Öz təbiətinə görə kassa xidməti müqaviləsi xidmət göstərilməsi barədə müqavilənin bir növüdür. Eyni zamanda, bu həm də pul əmanətləri, hesablaşma, cari və digər hesablar üzrə keçirilən əməliyyatlardır. Ona görə də bu əməliyyatlar əlavə dəyər vergisindən azaddır. Digər kassa əməliyyatlarından aşağıdakılar əlavə dəyər vergisinə cəlb edilmirlər:

- pul vəsaitlərinin qəbulu (əhalidən kommunal ödənişlərinin həyata keçirilməsi, müxtəlif növ cərimələrin, vergilərin, rüsumların və digər ödənişlərin ödənilməsi də daxil olmaqla);

- pul vəsaitlərinin verilməsi, yenidən hesablanması, saxta olub-olmamasının yoxlanması;

- pul vəsaitlərinin, o cümlədən xarici valyutanın, ödəniş qabiliyyətsiz banknotların dəyişdirilməsi;

- bir xarici dövlətin nağd valyutasının digər xarici dövlətin nağd valyutasına dəyişdirilməsi;

- kassa sənədlərinin tərtib edilməsi.

Bankın nağd pul vəsaitlərinin müəssisə və təşkilatlara çatdırması müqabilində aldığı haqqa kassa əməliyyatlarından deyil inkassasiya əməliyyatlarından əldə edilmiş gəlir kimi baxıldığından, bu haqq əlavə dəyər vergisinə cəlb olunur.

Plastik kartlar üzrə göstərilən xidmətlər – bankomatlardan istifadə, çıxarışların alınması hesablaşma-kassa əməliyyatları olduqlarından bu əməliyyatlardan əldə edilən gəlirlər əlavə dəyər vergisindən azaddır.

Plastik kartların hazırlanması və verilməsi ödənişli əməliyyatdır. Plastik kartlar başqa şirkətlər tərəfindən hazırlanır və onların bu kartların satışından əldə etdikləri gəlir əlavə dəyər vergisinə cəlb olunur (əgər həmin şirkət əlavə dəyər vergisinin ödəyicisidirsə). Bank həmin kartları öz müştərilərinə təqdim etdikdə əlavə dəyər vergisi üzrə vergitutma obyektini yaranır.

Qarantiya əməliyyatları. Qarantiya Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmişdir. Qarantiyaya əsasən qarant (bank, kredit idarəsi və ya sığorta təşkilatı) digər şəxs (prinsipalın) xahişi ilə prinsipalın kreditörünə (benefisiara) qarantiya öhdəliyinin şərtlərinə uyğun olaraq

benefisar pul məbləğinin ödənilməsi barədə yazılı tələb təqdim etdikdə həmin məbləği ödəyəcəyi barədə yazılı öhdəlik verir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən kredit təminatlarının verilməsi maliyyə xidməti hesab olunur. Ona görə də qarant bankın bank qarantıyası müqabilində aldığı haqqın məbləği əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmur.

Agent əməliyyatları. Ələlxüsus iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə bankların öz müştərilərinə təqdim etdikləri xidmətlər arasında agent əməliyyatları xüsusi yer tutur. Belə əməliyyatlara misal olaraq fiziki və hüquqi şəxslərlə bağlanmış müqaviləyə əsasən onlara məxsus pul vəsaitləri və digər əmlakın vəkalətnamə əsasında idarə edilməsi əməliyyatlarını göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən digər şəxs (vəkalət verən) agent (vəkalət alan) olan şəxs tərəfindən mallar göndərilməsi, işlər görülməsi və ya xidmətlər göstərilməsi vəkalət verənin həyata keçirdiyi əməliyyat sayılır. Digər şəxsin agent vasitəsi ilə həyata keçirdiyi əməliyyatlar üzrə əlavə dəyər vergisinin vergitutma bazası aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

- digər şəxs agent vasitəsi ilə malları təqdim etdikdə, işlər gördükdə və ya xidmətlər göstərdikdə, həmin malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri vergi tutulan əməliyyatların dəyəri və vergitutma bazası hesab edilir;

- agent tərəfindən göstərilən xidmətlərə görə ona ödənilən haqqlar (mükafatlar) agentin vergi tutulan əməliyyatlarına daxil edilməklə yanaşı, digər şəxsin gəlirindən çıxılan xərclərinə aid edilir;

- agentin digər şəxsdən aldığı vergi hesab-fakturası ona əlavə dəyər vergisi məbləğini əvəzləşdirmək hüququ vermir.

Agent əlavə dəyər vergisi üzrə vergi ödəyicisi olduqda, yalnız digər şəxsə göstərdiyi xidmətlərə görə vergi hesab-fakturası verir. Vergi hesab-fakturası əlavə dəyər vergisi ödəyicisi olan digər şəxs tərəfindən agentə ödənilmiş əlavə dəyər vergisini əvəzləşdirmək hüququ verir.

Digər şəxs tərəfindən agentə verilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyərinə əlavə dəyər vergisi daxil edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, agent

malların (işlərin, xidmətlərin) alıcısına (sifarişçisinə) vergi hesab-fakturası verə bilməz.

Agent üçün vergitutma bazası onun digər şəxslərə malların təqdim edilməsi (işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi) üzrə göstərdiyi xidmətlərin dəyəri, vergi tutulan əməliyyatın vaxtı bu xidmətlərin faktiki göstərildiyi vaxt, vergi tutulan əməliyyatın dəyəri isə onun digər şəxsdən almalı olduğu (aldığı) haqdır (mükafatdır.

Xarici valyuta ilə əməliyyatlar. Əhali üçün valyutadəyişmə məntəqələrində aparılan əməliyyatlar əlavə dəyər vergisinə cəlb edilmirlər. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən qanuni tədiyə vasitələri olan valyutanın tədavülü ilə bağlı olan əməliyyatlar maliyyə əməliyyatları hesab edildiyindən onlar əlavə dəyər vergisindən azaddırlar.

Nağdsız ödəniş vasitəsinin, məsələn çekin, nağdlaşdırılması prosesində mübadilə əməliyyatı bank əməliyyatıdır. Banknotların dəyişdirilməsi, onların həqiqiliyinin müəyyənləşdirilməsi üzrə ekspert xidmətləri, köhnə pul nişanlarının dəyişdirilməsi hesablaşma-kassa əməliyyatlarına aiddirlər və əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmurlar.

Konvertasiya əməliyyatları. Bankların öz adlarından həm xüsusi, həm də cəlb edilmiş vəsaitləri hesabına, həmçinin müştərinin vəsaitləri hesabına və onların tapşırığı ilə nağdsız valyutanın alqı-satqısının həyata keçirilməsi ilə bağlı əməliyyatları əlavə dəyər vergisinə cəlb edilmir.

Digər əməliyyatlar. Bankların əlavə dəyər vergisinə cəlb edilən əməliyyatları arasında daha tez-tez rast gəlinənləri aşağıdakılardır:

- məsləhət, informasiya (müştərilərin hesabları üzrə xidmətdən başqa, vasitəçilik (broker) xidmətləri;
- əmlakın icarəyə verilməsi üzrə xidmətlər;
- əhaliyə xidmətlər (fərdi seyflərin istifadəyə verilməsi, qiymətli kağızların qorunub saxlanması məqsədilə qəbul edilməsi, qorunub saxlanmağa qəbul edilmiş istiqrazların uduş tiracı cədvəlləri üzrə yoxlanılması və s.).

Əlavə dəyər vergisinin hesablanması mövcud qanunvericiliyə uyğun şəkildə həyata keçirilir. Vergi tutulan əməliyyatın vaxtı həmin əməliyyat üçün əlavə dəyər vergisi hesab-fakturasının verildiyi vaxt sayılır. Aşağıda göstərilən müddətlərdən sonrakı 5 gün ərzində əlavə dəyər vergisi hesab-fakturası verilmirsə, vergi tutulan əməliyyat aşağıdakı vaxtlarda aparılmış sayılır:

- malların göndərildiyi və ya təqdim edildiyi, işlərin görüldüyü və ya xidmətlərin göstərildiyi vaxtda;

- malların göndərilməsi onların daşınmasını nəzərdə tutursa, daşınmanın başlandığı vaxtda.

Büdcəyə ödənilməli olan əlavə dəyər vergisinin məbləği hesablanarkən verginin əvəzləşdirilməsinin ümumi şərtləri nəzərə alınır. Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisinin məbləği vergi ödəyicisinə verilmiş vergi hesab-fakturaları üzrə nağdsız qaydada (mal, iş və xidmət təqdim edən bank hesabına birbaşa nağd qaydada ödənişlər istisna edilməklə) aparılmış ödəmələrdə verginin məbləği sayılır.

Bank vergi tutulan əməliyyatlar və qanunvericiliyi uyğun olaraq əlavə dəyər vergisindən azad edilmiş əməliyyatlar aparırsa, əlavə dəyər vergisi üzrə əvəzləşdirmə üçün vergi tutulan dövriyyənin ümumi dövriyyədəki xüsusi çəkisinə uyğun olaraq müəyyən edilən əlavə dəyər vergisinin məbləği qəbul olunur.

2.3. Dolayı vergilərin tutulması xüsusiyyətlərinin təhlili

Bankların ödədikləri birbaşa vergilər mənfəət vergisi, gəlir vergisi, əmlak vergisi və torpaq vergisidir. Banklarda bu vergilərin hesablanması və ödənilməsi xüsusiyyətləri ilə tanış olaq.

Mənfəət vergisi. Mənfəət vergisi kommertiya bankları və digər kredit təşkilatlarının ödədikləri əsas vergi növüdür. Mənfəət vergisinin ödəyiciləri kimi maliyyə-kredit təşkilatlarından aşağıdakılar çıxış edirlər:

- Azərbaycan Respublikası Milli Bankından lisenziya almış xarici kapitalın iştirak etdiyi banklar da daxil olmaqla müxtəlif növlü kommersiya bankları;

- Azərbaycan Respublikası Milli Bankından Azərbaycan Respublikası ərazisində bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün lisenziya almış qeyri-rezident xarici bankların filialları;

- Azərbaycan Respublikası Milli Bankından ayrı-ayrı bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün lisenziya almış kredit təşkilatları.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Bankının, onun qurumlarının gəlirləri mənfəət vergisindən azaddır.

Kredit təşkilatları da daxil olmaqla kommersiya bankları üçün mənfəət vergisinin vergitutma obyektinə qanunvericiliyə uyğun olaraq gəlirdən çıxılan xərclər nəzərə alınmaqla ümumi gəlirləridir.

Mənfəət vergisinin hesablanması üçün vergiyə cəlb edilən dövriyyəyə daxil edilən gəlirlərin tərkibinin xüsusiyyətləri. Mənfəət vergisinin hesablanması üçün vergiyə cəlb olunan dövriyyəyə daxil edilən gəlirlərin tərkibi banklar tərəfindən öz müştərilərinə göstərilən xidmət və əməliyyatların xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Vergi ödəyicisi vergi tutulan mənfəətinin məbləğini dəqiq müəyyənləşdirmək üçün gəlir və xərclərinin uçotunu aparmalıdır. O, vergi ili ərzində eyni metodu tətbiq etmək şərti ilə vergilərin uçotunu kassa metodu və ya hesablamalar metodu ilə apara bilər.

Məsələn, Qərbi Avropa ölkələrində bütün gəlirlər, o cümlədən hesablanmış, lakin alınmamış və ya vaxtı ötmüş məbləğlər də mənfəət vergisinin vergitutma bazasına daxil edilir. Rusiya Federasiyasında isə banklar yalnız kassa metodundan istifadə etməklə gəlir və xərclərinin uçotunu apara bilərlər. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən isə vergi ödəyicisi gəlir və xərclərinin uçotu metodunu özü müəyyənləşdirir.

Kassa metodu ilə uçot aparan vergi ödəyicisi gəliri əldə edəndə və ya gəlir onun sərəncamına verildə, bu gəliri nəzərə almalı və gəlirdən öz xərclərini yalnız bu xərcləri çəkdiyi zaman çıxmalıdır.

Vergi ödəyicisinin nağd pul vəsaitini aldığı, nağdsız ödəmədə isə pul vəsaitinin bankda onun hesabına və ya sərəncamçısı ola biləcəyi hesaba, yaxud göstərilən vəsaiti almaq hüququna malik olacağı hesaba daxil olduğu vaxt gəlirin əldə edildiyi vaxt sayılır.

Vergi ödəyicisi pul vəsaitini ödəyirsə, nağd pul vəsaitinin ödənilməsi, nağdsız ödəmədə isə vergi ödəyicisinin pul vəsaitinin köçürülməsi haqqındaki tapşırığının bank tərəfindən alındığı vaxt xərcin çəkildiyi vaxt sayılır.

Hesablama metodu ilə uçot aparan vergi ödəyicisi gəlir əldə edilməsinin və xərc çəkilməsinin faktiki vaxtından asılı olmayaraq gəlirini və xərcini müvafiq surətdə gəlir almaq hüququnun əldə edildiyi və ya xərcin çəkilməsi barədə öhdəliyin yarandığı vaxt nəzərə alınmalıdır.

Hesablama metodu ilə uçot aparan vergi ödəyicisi müqavilə üzrə iş görürsə və ya xidmət göstərir, gəlir onu almaq hüququ müqavilədə nəzərdə tutulan işlərin görülməsinin və ya xidmətlərin göstərilməsinin tam başa çatdığı vaxtda əldə edilmiş sayılır.

Vergi ödəyicisi vergi uçotunun aparılması üçün hesablama metodundan istifadə etdikdə, əqdlə bağlı olan xərclərin çəkilməsi vaxtı aşağıdakı şərtlərin hamısına əməl edildiyi vaxt sayılır:

- vergi ödəyicisi birmənalı olaraq maliyyə öhdəliklərini qəbul edir;
- maliyyə öhdəliklərinin məbləği dəqiq qiymətləndirilir;
- əqddə və ya müqavilədə iştirak edən bütün tərəflər əqd və ya müqavilə üzrə özlərinin bütün öhdəliklərini yerinə yetirmişlər, yaxud müvafiq məbləğlər qeyri-şərtsiz ödənilməlidir.

Mənfəət vergisinin ödənilməsi üçün vergitutma bazası hesablanarkən bankların gəlirlərinin tərkibinə aşağıdakılar daxil edilir:

- bankın yerləşdirdiyi, o cümlədən banklararası kreditlər üzrə və həmçinin Azərbaycan Respublikası Milli Bankının mərkəzləşdirilmiş resursları hesabına kreditlər üzrə məbləğlər;
- müştərilərə hesablaşma-kassa xidmətləri göstərilməsində əldə edilən gəlirlər (cari, valyuta, hesablaşma və digər hesabların açılması və bu hesabların

aparılması, nağd pul vəsaitlərinin verilməsi, inkassasiya əməliyyatları üzrə gəlirlər və s.);

- qarantiya, fortfeytinq, faktoring, lizinq əməliyyatlarından əldə edilən gəlirlər;

- qiymətli kağızların dövriyyəsidən, broker və qiymətli kağızlar üzrə digər xidmətlərin göstərilməsindən, depozit xidmətinin göstərilməsindən, dövlət qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlirlər;

- banka məxsus qiymətli kağızların alışı və satışı qiymətləri arasındakı müsbət kurs fərqi;

- xarici valyuta ilə mübadilə (mübadilə əməliyyatları əməliyyat gününün başlanğıcına bankın kassasında olan öz vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. Bankın valyutadəyişmə məntəqələrində valyutanın alqı-satqısından əldə etdiyi gəlir alqı-satqı əməliyyatları arasındakı fərqdən ibarətdir) əməliyyatlarından müsbət kurs fərqi;

- müddətli əməliyyatlardan (fyuçers, opsiya müqavilələri) əldə edilən gəlirlər;

- köçürmə, inkassa, akkreditiv və digər bank əməliyyatlarından əldə edilən gəlirlər;

- informasiya, məsləhət, ekspert və digər xidmətlərin göstərilməsindən əldə edilən gəlirlər;

- fiziki və hüquqi şəxslərdən əvəzsiz qaydada alınmış əsas vəsaitlərin, material və qeyri-material aktivlərinin bazar qiyməti ilə dəyəri (əgər əsas vəsaitlərin və əmlakın hərəkəti bankla onun filialları arasında baş verirsə, yerdəyişmənin məqsədindən asılı olmayaraq onların dəyəri vergi tutulan dövriyyəyə daxil edilmir. Analoci qayda ehtiyat fondundan ssudalar üzrə itkilərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə yönəldilən pul vəsaitlərinə də aiddir);

- banka məxsus əmlakın təqdim edilməsində əldə edilən gəlirlər;

- digər gəlirlər (bankın öz işçilərinə güzəştli ssudalar üzrə faiz fərqlərinin kompensasiya edilməsi və s. Əgər kreditin verilməsi üçün xalis mənfəətdən istifadə olunursa, kompensasiya nəzərə alınmır.).

Beləliklə, bankların gəlirlərinin əsas xüsusiyyəti mənfəət vergisinin başqa ödəyicilərində satışdankənar və digər gəlirlərə aid edilən gəlirlərin xüsusi çəkisinin yüksək olmasıdır. Banklar üçün belə gəlirlər onların spesifik xidmətlərinin həyata keçirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Bankların mənfəətinin vergiyə cəlb edilməsi zamanı nəzərə alınan xərclərin xüsusiyyətləri. Vergiyə cəlb edilməli olan bütün gəlirlər müəyyənləşdirildikdən sonra onların məbləği vergitutma bazasının hesablanması zamanı nəzərə alınmalı olan xərclərin həcmi qədər azaldılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergitutma məqsədləri üçün heç də bütün xərclər və həm də tam həcmdə nəzərə alınmır.

Vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq banklar tərəfindən büdcəyə ödənilmiş əmlak vergisinin, torpaq vergisinin və yol vergisinin məbləği heç bir məhdudiyət qoyulmadan xərclərin tərkibinə daxil edilir.

Hesablaşma və depozit hesablara və əmanətlərə, həmçinin bankın öz borc öhdəlikləri üzrə buraxdığı qiymətli kağızlara görə ödənilmiş faizlər bütünlükdə xərclərin tərkibinə daxil edilir.

Vətəndaşların əmanətlərinə hesablanmış, lakin hər hansı səbəbdən hələ ödənilməmiş faizlər yalnız onların şəxsi hesablarına köçürüldükdən və uyğun mühasibat müxabirləşməsi aparıldıqdan sonra bankın xərclərinin tərkibinə daxil edilir.

Bank kreditlərinə, daha doğrusu banklararası kreditlərə, overdraftlara görə ödənilən faizlər tam həcmdə bankın xərclərinin tərkibinə daxil edilir.

Ödənilmiş faizlərin xərclərin tərkibinə daxil edilməsinin əsas şərti kreditin məqsədli təyinatına əməl edilməsidir. Məsələn, cari fəaliyyətlə bağlı olmayan (torpaq sahəsinin alınması, kapital xarakterli işlərin görülməsi və s.) ssudalar üzrə ödənilmiş faizlər mənfəət vergisinin vergitutma bazasını azaltmır.

Müddəti uzadılmış kreditlər üzrə bank tərəfindən ödənilən faizlər mənfəət vergisinin vergitutma bazasına daxil edilmir, vaxtı ötmüş kreditlərə görə faizlər isə vergitutma bazasına daxil edilirlər.

İşçilərin əmək haqlarının ödənilməsi, inkassasiya xidmətləri ilə bağlı olan xərclər heç bir məhdudiyət qoyulmadan gəlirdən çıxılır.

Amortizasiya olunan aktivlər üzrə amortizasiya ayırmaları Azərbaycan Respublikası Vergi Məcələsində nəzərdə tutulan aşağıdakı illik normalar həddində gəlirdən çıxılır:

- binalar, tikililər və qurğular – 7 faizədək;
- maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası – 25 faizədək;
- nəqliyyat vasitələri – 25 faizədək;
- iş heyvanları – 20 faizədək;
- geoloji kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər – 25 faizədək;
- qeyri-maddi aktivlər – istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün 10 faizədək, istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənasib məbləğlərlə;
- digər əsas vəsaitlə – 20 faizədək.

Hər hansı kateqoriyaya aid olan əsas vəsaitlər üzrə vergi ili üçün müəyyən olunmuş amortizasiya normalarından aşağı norma tətbiq olunduqda, bunun nəticəsində yaranan fərq növbəti vergi illərində amortizasiyanın gəlirdən çıxılan məbləğinə əlavə oluna bilər.

Bank təyinatlı bütün əsas fondların icarəsi ilə bağlı xərclər mənfəət vergisinin vergitutma bazasından çıxılır.

Bankların həm özlərinə məxsus olan, həm də icarəyə götürdükləri əsas vəsaitlərinin təmiri ilə bağlı xərcləri Vergi Məcələsinin 115-ci maddəsinə uyğun olaraq mənfəət vergisinin vergitutma bazasına daxil edilmir. Belə ki, hər il üçün gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məbləği əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının əvvəlki ilin sonuna qalıq dəyərində binalar, tikintilər və qurğuların ilin sonuna qalıq dəyərində 2 faizi, maşınlar, avadanlıqlar və hesablama texnikasının ilin sonuna qalıq dəyərində 5 faizi, digər əsas vəsaitlərin ilin sonuna qalıq dəyərində 3 faizi və köhnəlmə hesablanmayan əsas vəsaitlər üzrə 0 faizi həddi ilə məhdudlaşdırılır.

Təmir xərclərinin faktiki məbləği bu hədd ilə müəyyənləşdirilən məbləğdən az olduqda, gəlirdən təmir xərclərinin faktiki məbləği çıxılır. Bu halda növbəti vergi illərində təmir xərclərinin gəlirdən çıxılan məbləğ həddi

təmir xərclərinin faktiki məbləği ilə müəyyənləşdirilmiş hədd üzrə hesablanmış məbləği arasındakı fərq qədər artırılır. Müəyyən edilən məhdudlaşdırmadan artıq olan məbləğ cari vergi ilinin sonuna əsas vəsaitlərin qalıq dəyərinin artmasına aid edilir.

Təmir işləri icarəyə verənin hesabına aparıldıqda, yaxud icarəyə götürənin hesabına aparılaraq icarə haqqı ilə əvəzləşdirildikdə bankın təmir xərclərini gəlirdən çıxmaq hüququ olmur.

Əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının ilin sonuna qalıq dəyəri sıfıra bərabər olduqda, təmir xərclərinin faktiki məbləği müvafiq kateqoriyaya aid əsas vəsaitlərin qalıq dəyərinə aid edilir və onlara amortizasiya hesablanır.

Bankların bir ildən artıq müddətə təsərrüfat fəaliyyətində istifadə etdikləri qeyri-maddi aktivlərə çəkilən xərcləri qeyri-maddi aktivlərə aid edilir.

Qeyri-maddi aktivlərə çəkilən xərclər yuxarıda göstərilən amortizasiya dərəcəsi ilə hesablanan amortizasiya ayırmaları şəklində gəlirdən çıxılır.

Qeyri-maddi aktivlərin alınmasına və ya istehsalına çəkilən xərclər bankın vergiyə cəlb olunan gəlirinin hesablanması zamanı gəlirdən çıxılmışdırsa, həmin xərclər amortizasiya olunmalı qeyri-maddi aktivlərin dəyərinə aid edilmir.

Bankın gəlirdən çıxılmasına yol verilən xərclərinin gəlirdən artıq olan hissəsi üç ilədək davam edən sonrakı dövrə keçirilir və illər üzrə məhdudiyət qoyulmadan həmin illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilir.

Bankların aşağıdakı xərclərinin də gəlirdən çıxılmasına yol verilmir:

- əsas vəsaitlərin alınmasına və qurulmasına çəkilən xərclər və kapital xarakterli digər xərclər (bu xərclərə əsas vəsaitlərin alınması, gətirilməsi, tikilməsi, quraşdırılması üçün çəkilən xərclər, habelə bankın gəlirdən çıxmaq hüququna malik olduğu xərclər istisna edilməklə, aktivlərin dəyərini artıran digər xərclər daxil edilir);

- qeyri-kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı olan xərclər;

- əyləncə və yemək xərcləri, habelə işçilərin mənzil və digər sosial xarakterli xərcləri;

- faktiki ezamiyyə xərclərinin qanunvericiliyə müvafiq qaydada müəyyən olunmuş normadan artıq olan hissəsi.

Banklar və bank fəaliyyətinin ayrı-ayrı növlərini həyata keçirən kredit təşkilatları qanunvericiliyə müvafiq qaydada aktivlərin təsnifatından asılı olaraq xüsusi ehtiyat fondlarının yaradılmasına aid edilən məbləğləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada gəlirdən çıxmaq hüququna malikdirlər.

Öz işçisinin xeyrinə əmlakın zərərdən sığortalanması, habelə xarici sığorta təşkilatları ilə bağlanmış həyat sığortası müqavilələri üzrə sığorta haqları istisna olmaqla, bankların ödədiyi sığorta haqları gəlirdən çıxılır.

Bankların gəlirin əldə edilməsi ilə bağlı olan reklam xərcləri, marketing xərcləri heç bir məhdudiyyət qoyulmadan gəlirdən çıxılır.

Banklar hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanlarına mənfəət vergisi bəyannaməsitəqdim etməlidirlər.

Banklar rüb qurtardıqdan sonra 15 gündən gec olmayaraq cari ödəmələri dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər.

Hər ödəmənin məbləği əvvəlki vergi ilində hesablanmış vergi məbləğinin $\frac{1}{4}$ hissəsini təşkil edir. Vergi ödəyicisi olan bank cari vergi ödəmələrinin məbləğini bu rübdəki gəlirinin həcmi onun keçən ilin ümumi gəlirində (gəlirdən çıxılan məbləğlər nəzərə alınmadan) verginin xüsusi çəkisini göstərən əmsala vurmaqla müəyyənləşdirə bilər.

Bu zaman bank il ərzində cari vergi ödəmələrinin məbləğini müəyyənləşdirməyin yuxarıdakı iki mümkün metodundan birini seçir və hər il aprel ayının 15-dək bu barədə vergi orqanına məlumat verir. Vergi ödəyicisi olan bank cari vergi ödəmələrinin məbləğini müəyyənləşdirmək üçün tətbiq etdiyi metod barədə məlumat vermədiyi halda vergi orqanı birinci metodu tətbiq edir.

Vergi ödəyicisi olan bank cari vergi ödəmələrinin məbləğini müəyyənləşdirmək üçün ikinci metodu seçdiyi halda, hər rüb başa çatdıqdan sonra 15 gün ərzində mənfəətdən hesablanmış cari vergi məbləği barədə vergi

orqanına arayış təqdim etməlidir. Əks halda vergi orqanı birinci metodu tətbiq edir.

Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi 22 faiz olduğundan bankların da mənfəəti həmin dərəcə ilə vergiyə cəlb olunur.

Əvvəllər fəaliyyəti olmayan bankın mənfəət vergisi üzrə cari vergi ödəmələri təqvim ili ərzində rüblər üzrə artan yekunla hesablanır. Cari vergi ödəmələrinin məbləği mənfəətdən verginin məbləğinin 75 faizindən az olmamalıdır.

Əvvəllər fəaliyyəti olmayan bank rüb başa çatdıqdan sonra 15 gün ərzində cari vergi ödəmələrini aparmalı və rüb ərzində mənfəətdən hesablanmış cari vergi məbləği barədə vergi orqanına arayış təqdim etməlidirlər. Arayış təqdim edilmədikdə vergi orqanı cari vergi ödəmələrinin məbləğini əlaqəli məlumatlar əsasında hesablayır və vergi ödəyicisi olan banka müvafiq bildiriş göndərir.

Cari vergi ödəmələri bu müddətdə ödənilmədikdə, ödəmə müddətindən sonrakı hər bir ötmüş gün üçün ödənilməmiş cari vergi ödəməsi məbləğinin 0,1 faizi məbləğində faiz tutulur. Bu faiz ötmüş müddətə ancaq bir ildən çox olmamaq şərti ilə tətbiq edilir.

Cari vergi ödəmələri hesabat ili başa çatdıqdan sonra yenidən haqq-hesab edilir və bu zaman hesablanmış cari vergi məbləği hesabat üzrə vergi məbləğindən çox olduğu halda artıq hesablanmış cari vergi və ona uyğun faiz məbləğləri azaldılır.

Mənfəət vergisi üçün vergitutma dövrü təqvim ili hesab olunur.

Gəlir vergisi. Banklar öz işçilərinə bağlanmış əmək müqaviləsinə uyğun olaraq əmək haqqı ödəyirlər. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən muzzla işləyən fiziki şəxslərə əmək haqqı ödəyən banklar ödəmə mənbəyində gəlir vergisi şkalasına uyğun olaraq gəlir vergisini hesablamağa və hesablanmış vergini növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq büdcəyə köçürməyə bocludurlar.

Banklar öz işçiləri olan fiziki şəxslərə ödədikləri əmək haqqından gəlir vergisini aşağıdakı şkala əsasında hesablayırlar:

Cədvəl 2.1.

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
2.500 manatadək	14 faiz
2.500 manatdan çox olduqda	350 manat + 2.500 manatdan çox olan məbləğin 25 faizi

Faktiki olaraq gəlir vergisinin ödəyiciləri muzdla işləyən fiziki şəxslər olmasına baxmayaraq gəlir vergisini tutub dövlət büdcəsinə ödəmək vəzifəsi bankların üzərinə qoyulduğundan, bu halda onlar faktiki olaraq vergi agenti kimi çıxış etmiş olurlar.

Səhmdar cəmiyyət kimi fəaliyyət göstərən banklar ödədikləri dividendlərdən ödəmə mənbəyində 10 faiz dərəcəsi ilə vergi tuturlar. Banklar ödədikləri faizlərdən ödəniş mənbəyində 10 faiz dərəcəsi ilə vergi tuturlar. Dividend və faizlər ödəyən banklar hesablanmış gəlir vergisini dividend və faizlərin ödənilməsi rübdən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq büdcəyə köçürməyə borcludurdal.

Qeyd etmək lazımdır ki, «Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividendlərdən və faizlərdən 2001-ci il yanvarın 1-dən başlayaraq 3 il müddətinə gəlir vergisi tutulmur. «Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvədə olması müddətinin uzadılması barədə»

Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən həmin güzəştlərin müddəti 2007-ci il yanvar ayının 1-dək uzadılmışdır.

«Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvədə olması müddətinin uzadılması barədə» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən həmin güzəştlərin müddəti daha 3 il, yəni 2010-cu il yanvar ayının 1-dək uzadılmışdır.

Rüb başa çatdıqdan sonra növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq ödəmə mənbəyində tutulan vergilər barədə Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla Vergilər Nazirliyinin müəyyən etdiyi formada bəyannaməni vergi orqanına təqdim edilməlidir.

Əmlak vergisi. Bankların balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri əmlak vergisi məqsədləri üçün vergitutma obyektinə hesab olunur. Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi və ya filialı vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident banklar üçün yalnız həmin nümayəndəlik və ya filialla bağlı olan əsas vəsaitlərin dəyəri vergitutma obyektinə hesab olunur.

Əmlak vergisinin dərəcəsi 1 faizdir. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və onun qurumları əmlak vergisini ödəməkdən azaddır.

Vergitutma məqsədləri üçün əmlakın orta illik qalıq dəyəri götürülür və aşağıdakı qaydada hesablanır:

- bank tam il ərzində fəaliyyət göstərmişdirsə, əmlakın (avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla) hesabat ilinin əvvəlinə (əvvəlki vergi ilinin sonuna müəyyən edilən qalıq dəyərindən həmin il üçün hesablanmış amortizasiya məbləği çıxıldıqdan sonra qalan dəyər) və sonuna qalıq dəyəri toplanaraq ikiye bölünür;

- bank hesabat ili ərzində yaradıldıqda və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduqda onun əmlakının (avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla) yaradıldığı və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduğu tarixə və ilin sonuna qalıq dəyəri

toplanaraq 24-ə bölünür və onun yaradıldığı və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduğu aydan sonra, ilin sonuna qədər olan ayların sayına vurulur;

- bank hesabat ili ərzində ləğv edildikdə, onun əmlakının (avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla) ilin əvvəlinə və ləğv edildiyi tarixə qalıq dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və ilin əvvəlindən ləğv edildiyi aya qədər olan ayların sayına vurulur.

Əmlak vergisi üçün vergi dövrü təqvim ili sayılır. Əmlak vergisinin ödəyiciləri olan banklar cari vergi ödəmələri kimi hər rübün ikinci ayının 15-dən gec olmayaraq əvvəlki ildəki əmlak vergisinin məbləğinin 20 faizi həcmində vergi ödəyir.

Əvvəlki hesabat ilində əmlak vergisi ödəyicisi olmayan və növbəti ildə bu verginin ödəyicisi olan, habelə yeni yaradılmış və əmlak vergisi ödəyicisi olan banklar əmlakın əldə edildiyi rübdən sonra hər rübün ikinci ayının 15-dən gec olmayaraq həmin əmlaka görə hesablanmalı olan illik əmlak vergisi məbləğinin 20 faizi miqdarında cari vergi ödəmələrini həyata keçirirlər. Əmlak vergisi üzrə cari vergi ödəmələri vergi ili üçün vergi ödəyicisindən tutulan verginin məbləğinə aid edilir.

Dövlət büdcəsinə hesabat dövrü üçün ödənilməli olan verginin məbləği hesabat dövrü ərzində əvvəllər hesablanmış ödəmələr nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Banklar əmlak vergisinin illik bəyannaməsini hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanına verir.

Vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxs onun ləğv edilməsi haqqında qərarının qəbul edilməsi tarixindən, qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi üçün bu tarix göstərilmədikdə isə qərarın Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdəki nümayəndəlikləri (Azərbaycan Respublikasının mənafeyini təmsil edən digər ölkənin konsulluq idarələrində) leqallaşdırıldığı tarixindən sonra 30 gün müddətində vergi orqanına əmlak vergisinin bəyannaməsini təqdim etməlidir və bu halda hesabat dövrü vergi ilinin əvvəlindən vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətini dayandırdığı günə qədər olan dövrü əhatə edir.

İllik bəyannamələr üzrə vergilər həmin bəyannamələrin verilməsi üçün müəyyən edilmiş müddətlərədək ödənilir. Bankların hesabladığı əmlak vergisinin məbləği gəlirdən çıxılmalara aid edilir.

Banklar əmlak vergisini dövlət büdcəsinə ödəyirlər.

Torpaq vergisi. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan banklar torpaq vergisinin ödəyiciləridir. Azərbaycan Respublikası Milli Bankının və onun qurumlarının mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaqlar torpaq vergisinə cəlb edilmirlər.

Torpaq vergisi torpaq mülkiyyətçilərinin və ya istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq torpaq sahəsinə görə hər il sabit tədiyə şəklində hesablanır.

Banklar torpaq sahələri barədə özlərinin mülkiyyət və istifadə hüquqlarını təsdiq edən sənədləri aldıqdan sonra vergi orqanında 1 ay ərzində uçota durmalıdırlar.

Torpaq vergisi torpaq barəsində mülkiyyət və ya istifadə hüququnu təsdiq edən sənədlər əsasında müəyyənləşdirilir. Bankların balansında olan tikililərin və qurğuların altında olan torpaqlara, həmçinin obyektlərin sanitariya mühafizəsi üçün zəruri olan torpaq sahələrinə görə torpaq vergisi tutulur.

Torpaq vergisini banklar torpaq sahələrinin ölçüsünə və torpaq vergisinin dərəcələrinə əsasən illik olaraq hesablayır və mayın 15-dən gec olmayaraq hesablamaları vergi orqanına verirlər.

Bu qaydada hesablanmış torpaq vergisinin məbləği məhdudlaşdırılmayan gəlirdən çıxılmalara aid edilir.

Torpaq vergisi bərabər məbləglərdə 15 avqust və 15 noyabr tarixlərindən gec olmayaraq ödənilir. Banklar torpaq vergisini dövlət büdcəsinə ödəyirlər.

Yol vergisi və digər vergilər. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində minik avtomobilləri, avtobuslar və digər avtomobil nəqliyyatı vasitələri olan banklar Azərbaycan Respublikasının avtomobil yollarından istifadəyə görə yol vergisinin ödəyiciləridir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan banklar illik yol vergisini həmin avtonəqliyyat vasitələrinin mühərrikinin həcminə görə aşağıdakı dərəcələrlə ödəyirlər:

Cədvəl 2.2.

Vergitutma obyektinin adı	Yol vergisinin dərəcəsi
mühərrikin həcmi 2000 kubsantimetrədək olduqda	Mühərrikin həcmindən hər kubsantimetrinə görə - 0,20 manat
- mühərrikin həcmi 3000 kubsantimetrədək olduqda	400 manat + mühərrikin həcmindən 2001-3000 kubsantimetr hissəsi üçün hər kubsantimetrə görə - 1,5 manat
- mühərrikin həcmi 4000 kubsantimetrədək olduqda	1900 manat + mühərrikin həcmindən 3001-4000 kubsantimetr hissəsi üçün hər kubsantimetrə görə - 4 manat
- mühərrikin həcmi 5000 kubsantimetrədək olduqda	5900 manat + mühərrikin həcmindən 4001-5000 kubsantimetr hissəsi üçün hər kubsantimetrə görə - 8 manat
- mühərrikin həcmi 5000 kubsantimetrdən çox olduqda	13900 manat + mühərrikin həcmindən 5000 kubsantimetrdən çox olan hissəsi üçün hər kubsantimetrə görə - 10 manat

Azərbaycan Respublikasının ərazisində təqvim ilinin sonu vəziyyətinə mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan banklar yol vergisinin illik bəyannaməsini hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanına təqdim etməli və həmin müddətədək hesablanmış vergini dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər.

Artıq qeyd edildiyi kimi Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən heç bir bank topdansatış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya sığorta təşkilatları istisna olmaqla, tərəfdaş, şərik və ya payçı

kimi bunlarda iştirak edə bilməz. Bununla əlaqədar olaraq banklar mədən vergisinin ödəyiciləri olurlar.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən aşağıda göstərilən şəxslərin sadələşdirilmiş vergitutma sistemini tətbiq etmək hüququ yoxdur:

- aksizli mallar istehsal edən şəxslər;
- kredit və sığorta təşkilatları, investisiya fondları, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları, lombardlar;
- qeyri-dövlət pensiya fondları;
- əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlər;
- mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərin ilin əvvəlinə (avtomobil nəqliyyatı vasitələri, o cümlədən taksi ilə sərnişin və yük daşımalarını, mülkiyyətində və ya istifadəsində olan nəqliyyat vasitələri ilə və yaxud həmin daşımaları müqavilə əsasında digər şəxslər vasitəsi ilə həyata keçirən şəxslər istisna olmaqla) qalıq dəyəri 1.000.000manatdan artıq olanlar.

Buradan isə belə nəticəyə gəlmək olar ki, bankların sadələşdirilmiş vergitutma sistemini tətbiq etmək hüququ yoxdur.

Fəsil 3. Sığorta təşkilatlarının və investisiya fondlarının vergitutma mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Sığorta bazarı və Azərbaycan Respublikasında onun formalaşmasının normativ-hüquqi bazası

İqtisadi münasibətlər sistemində sığorta münasibətləri xüsusi yer tutur. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti, zəruriliyi və əhəmiyyəti onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla müəyyən olunur. Tarixən sığorta öz fəaliyyəti prosesində bir sıra funksiyalar yerinə yetirir. Həmin funksiyaların sosial-iqtisadi təbiəti və tətbiqi onun ictimai istehsaldakı rolunu göstərir. Sığorta aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirir:

- risk;
- qarşısılınma;
- əmanət;
- nəzarət.

Risk funksiyası sığortanın əsas funksiyası sayılır, çünki sığortanın özü riskə əsaslanır, yəni təsadüfi baş verən sığorta hadisələri sığorta riski sayılır və sığorta hadisələri baş verərkən pul vəsaitləri sığortada iştirak edənlər arasında yenidən bölüşdürülür. Başqa sözlə, sığorta riski zərərin baş vermə ehtimalı kimi, zərərçəkənlərin maddi ziyan və itkilərinin ödənilməsi ehtimalı kimi başa düşülür.

Sığortanın qarşısılınma funksiyasının əsas məqsədi sığorta fondunun vəsaitləri hesabına sığorta riskinin azaldılması üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsindən ibarətdir. Həyat sığortasında sığorta kateqoriyası daha çox kredit kateqoriyasına yaxınlaşır.

Sığortanın əmanət funksiyasının mənası ondan ibarətdir ki, burada sığortanın köməyi ilə həyatın müddətli sığortasında pul məbləği toplanır. Bu əmanət ailənin əldə olunmuş yaşayış səviyyəsinin sığorta müdafiəsinə tələbatı

səbəbindən yaranır.

Sığortanın nəzarətfunksiyası sığorta fondunun vəsaitlərinin dəqiq məqsədli şəkildə yaradılmasına və istifadəsinə nəzarətdə ifadə olunur.

Azərbaycanda bazar münasibətlərinə keçid dövründə iqtisadi islahatların geniş vüsət aldığı şəraitdə sığorta münasibətlərinin formalaşması və inkişafı sığorta bazarının təşəkkülünü və formalaşmasını zəruri edir. Ölkənin maliyyə bazarının mühüm tərkib hissəsi kimi sığorta bazarının yaranması və inkişafı obyektiv zərurətdir və həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq sığorta münasibətlərinin təzahürü olaraq fəaliyyət göstərir. Ölkədaxili və beynəlxalq sığorta münasibətlərinin meydana gəlməsi və inkişafı sığorta bazarının formalaşması və inkişafını şərtləndirir.

Sığorta bazarı anlayışı iqtisadi ədəbiyyatda iki aspektdə izah olunur. Birincisi, sığorta bazarı alqı-satqı obyektinə xüsusi növ defisit əmtəə-sığorta müdafiəsi (sığorta xidmətləri) olan iqtisadi münasibətlərin spesifik bir sahəsidir və burada ona tələb və təklif formalaşır. Bazar sığortaçı ilə sığortalı arasında üzvü əlaqəni təmin edir. İkincisi, sığorta bazarı sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığorta və təkrar sığorta təşkilatlarının (sığortaçıların) inteqrasiya olunmuş mürəkkəb sistemidir. Sığorta bazarının fəaliyyəti dəyər qanununa və təklif qanununa tabe olur.

Sığorta bazarının formalaşmasının və inkişafının obyektiv əsasını sığorta müdafiəsinə olan ictimai tələbat təşkil edir. Bu da ziyanın ödənməsi və gözlənilməyən fəvqəladə hadisələrdən zərər çəkənlərə pul yardımının göstərilməsi yolu ilə təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin etməyə imkan verir. Sığorta bazarının inkişafının ikinci şərti, cəmiyyətin sığorta müdafiəsinə tələbatının bütün müxtəlif formalarını ödəməyə qabil olan kifayət qədər müstəqil sığorta şirkətlərinin mövcud olmasıdır.

Beləliklə, sığorta xidmətlərini satan sığortaçılar (sığorta şirkətləri) və sığorta müdafiəsinə ehtiyacı olan sığortalılar (hüquqi və fiziki şəxslər) sığorta bazarında sığorta xidmətlərinin iştirakçılarıdır. Bazar münasibətləri şəraitində potensial sığortaçıların maraqları risklərin sığorta olunmasında artır. Bu risklər maddəli fəhlələr qarşısında işəgötürənlərin və sahibkarların

məsuliyyətinin artması ilə, onların sərəncamlarında olan əmlak üzərində hüquqlarının genişlənməsi ilə, eləcə də iş yerlərinin itirilməsi, müəssisələrin, bankların və s. iflası zamanı maliyyə zəmanətlərinin təmin olunması ilə əlaqədardır.

Sığorta bazarı elə bir iqtisadi münasibətlər sferasıdır ki, burada alqı-satqı obyektində rolunda sığorta müdafiəsi çıxış edir və ona tələb və təklif formalaşır.

Sığorta bazarında spesifik əmtəə kimi bazar münasibətləri şəraitində tərkibi və strukturu daha da genişlənən sığorta xidmətləri çıxış edirlər.

Sığorta bazarını sığorta xidmətlərinə olan tələb və təklifin miqyasından asılı olaraq daxili, xarici və beynəlxalq növlərinə ayırmaq olar.

Daxili sığorta bazarı – öz fəaliyyətini müəyyən ərazidə həyata keçirən konkret sığortaçılar tərəfindən sığorta xidmətlərinə olan tələbatın ödəndiyi hər bir ayrıca regionda meydana çıxan bazardır.

Xarici sığorta bazarı - müəyyən ərazidə sığortaçılarla və sığortalılarla qarşılıqlı əlaqədə olan və daxili bazarın hüdudlarından kənarında yerləşən bazardır.

Beynəlxalq (dünya) sığorta bazarı – dünya təsərrüfatı miqyasında sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətini əks etdirir.

Dövlət bazar münasibətlərində dövlət sığorta təşkilatları vasitəsilə iştirak edə bilər və sığortanın bazar mexanizmini tamamlamaqla müxtəlif normativ hüquqi və qanunverici aktlarla sığorta bazarının fəaliyyətinə tənzimləyici təsir göstərə bilər.

Sığorta bazarının inkişafını təmin edən başlıca amillər kimi ölkənin iqtisadi vəziyyətini, əhəlinin gəlirlərini, sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə malik olmasını (nizamnamə kapitalı, sığorta ehtiyatları, xüsusi təminatı və təkrar sığorta sistemi), göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsini və çeşidini (sığorta növləri), ixtisaslı və peşəkar mütəxəssislərin olmasını, sığorta münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasını (normativ hüquqi aktları), sığorta sahəsində zəngin təcrübəyə malik dövlətlərin təcrübəsinin daxili bazara inteqrasiya olunmasını (tətbiqini), habelə

bazarın dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən inhisarçılığa yol verilməməsini və sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasının təmin edilməsini qeyd etmək lazımdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sığorta bazarının inkişafında say amili (sığorta şirkətlərinin sayı) elə bir əhəmiyyət kəsb etmir.

Qeyd edildiyi kimi, sığorta bazarının inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Təbii ki, istehsal münasibətlərinin inkişafı sığortaya tələb doğurur və bu tələbin təmin edilməsi sığorta münasibətlərinin inkişafını təmin edir.

Sığorta bazarının inkişafında əhalinin gəlirləri də əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, əgər əhalinin əldə etdiyi gəlir onun maddi və sosial tələbatını tam ödəyirsə, əhali özünün sosial müdafiəsinə əlavə təminat yaratmaq məqsədilə əmlakının, yaxud əmlak mənafehlərinin sığortalanmasını zəruri hesab edəcək və əldə etdiyi gəlirdən sığorta haqqı ödəməklə sığorta müqaviləsi bağlamağa üstünlük verəcəkdir.

Dünya təcrübəsində malların ixracı və idxalı, müxtəlif kommərsiya riskləri, alıcının ödəmə qabiliyyətinin olmaması, müqavilələrə riayət olunmaması sığorta edilir; atom və kosmik risklərin, ətraf mühitin çirklənməsinin, kompüterlərin və dənizdə qazma qurğularının, müxtəlif mütəxəssislərin peşə səhvlərindən sığortalar meydana çıxmışdır.

Sığortanın bütün bu və digər növləri dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən ABŞ-da geniş yayılmışdır.

Məsələn, dövlətlə biznesin qarşılıqlı münasibətləri nöqtəyi-nəzərindən sığorta ABŞ-nın təsərrüfat sistemində unikal yer tutur. Ölkənin ən təsirli maliyyə institutlarından biri kimi sığorta müasir ABŞ cəmiyyətinin gündəlik həyatının praktiki olaraq bütün aspektlərinə toxunur. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, ölkənin əksər əhalisini əhatə edə biləcək tibbi sığortanın dövlət sistemi yoxdur. Buna görə müalicəyə sərf olunan xərclərin çox hissəsi xüsusi sığorta şirkətləri vasitəsi ilə ödənilir.

ABŞ-nın sığorta bazarı yüksək rəqabətli. Sığorta bazarında minlərlə sığorta şirkətlərinin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, onların əksər hissəsi yalnız bir ştatda qeydiyyatda alınmış xırda sığorta şirkətləridir.

Lakin, hətta əksər ştatlarda qeydiyyatda alınmış və filial olaraq milli səviyyədə sığorta əməliyyatlarını aparan böyük sığorta şirkətləri sığortanın hər bir növü üzrə bazarın bir neçə faizinə malikdirlər və qiymətlərə təsir göstərə bilmirlər.

ABŞ-nın sığorta bazarında olan rəqabət daha çox dövlətin bu sahənin tənzimlənməsinə yanaşması ilə əlaqədardır. ABŞ dövləti rəqabətə təklifin yüksək səviyyəsini və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətini təmin etməyə imkan verən mühüm bir mexanizm kimi baxır. Buna görə də, dövlət mahiyyətə rəqabətin möhkəmlənməsinə istiqamətlənən və bu sahənin tənzimlənməsinə liberal yanaşmanı əsas götürür. Əksər ştatlarda sığorta bazarına yanaşmanın meyarı kapitala otan tələblərdir.

Sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunması, sığorta bazarının tənzimlənməsi, sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməsi məqsədilə sığorta fəaliyyətinə nəzarət Azərbaycanda Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

Qanunvericiliklə Maliyyə Nazirliyinin sığorta sahəsində əsas vəzifələri kimi aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

1. Sığorta fəaliyyətinin göstərilməsi üçün sığorta şirkətlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) vermək;
2. Qanunvericiliyə uyğun olaraq sığortaçıların, o cümlədən təkrar sığortaçıların, onların filiallarının, brokerlərin və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının uçotunu aparmaq;
3. Sığortaçıların sığorta haqları və tariflərinin əsaslandırılmasına, maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin olunmasına nəzarət etmək;
4. Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada sığortaçıların sığorta ehtiyatlarının və fondlarının yaradılmasına və yerləşdirilməsinə nəzarət etmək;
5. Sığortaçıların reyestrini aparmaq;

6. Sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyət dairəsində normativ aktları və metodiki sənədləri hazırlayıb təsdiq etmək;

7. Sığorta təcrübəsini ümumiləşdirmək, sığorta fəaliyyətinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaq.

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə Maliyyə Nazirliyinin sığorta sahəsində aşağıdakı hüquqları müəyyənləşdirilmişdir:

1. Sığortaçılardan, brokerlərdən və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılardan onların fəaliyyəti haqqında məlumat və maliyyə vəziyyəti barədə hesabatlar almaq;

2. Bu məlumatın və hesabatların düzgünlüyünü yoxlamaq, onların fəaliyyəti və maliyyə əməliyyatları barədə banklara, digər kredit idarələrinə və müəssisələrinə müraciət etmək;

3. Sığortaçıların, brokerlərin və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətində qanunun tələblərinin pozulması aşkar edildikdə pozuntuların aradan qaldırılması üçün təqdimatlar vermək, təqdimatlar yerinə yetirilmədikdə sığortaçılara və brokerlərə verilmiş xüsusi razılığın qüvvəsini müvəqqəti dayandırmaq, onu məhdudlaşdırmaq və geri almaq, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda inzibati tənbeh tətbiq etmək;

4. Sığortaçılar və brokerlər tərəfindən sığorta qanunvericiliyi dəfələrlə pozulduqda onların ləğv edilməsi barədə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq məhkəmədə iddia qaldırmaq;

5. Sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin olmaması ilə əlaqədar onların iflas elan edilməsi barədə məsələlərə baxılmaq üçün məhkəməyə müraciət etmək.

Sığortaçının maliyyə sabitliyinin xüsusi təminatı normativləri gözlənilmədikdə, yaxud onun müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi və ya maliyyə vəziyyətinin sığortalıların hüquq və mənafelərinə təhlükəli olan dərəcədə pisləşməsi sübut edildikdə Maliyyə Nazirliyi, müəyyən vaxt verərək həmin sığortaçıdan aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb etmək hüququna malikdir:

1. Öz vəsaitinin (kapitalın) artırılmasını və (və ya) mənfəətin dividend şəklində bölüşdürülməsinin dayandırılmasını;

2. Risklərin (öhdəliklərin) təkrar sığortaya verilməsi və saxlama paylarının miqdarının dəyişdirilməsini;

3. Yaranmış vəziyyət ilə əlaqədar ümumi yığıncağın çağrılmasını və müvafiq qərar qəbul edilməsini (təsisçi təkdirsə, onun tərəfindən qərar qəbul edilməsini);

4. Maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində digər tədbirlərin görülməsini.

Sığortaçının rəhbərliyi və ya təsisçiləri qeyd olunan tədbirlərin yerinə yetirilməsi haqqında məlumatı dövlət sığorta nəzarəti orqanına aylıq hesabat qaydasında verməlidirlər.

Qeyd olunan tədbirlərin yerinə yetirilməsi və ya onların görülməsinə baxmayaraq maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkün olmadıqda dövlət sığorta nəzarəti orqanının aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək səlahiyyəti vardır:

1. Sığortaçının yeni sığorta və (və ya) təkrar sığorta müqavilələri bağlamasını qadağan etmək;

2. Sığortaçının sığorta fəaliyyəti növlərindən birinə və ya hamısına aid olan sığorta portfelinin xüsusi təminat və sığorta ehtiyatları ilə birlikdə başqa sığortaçılara verilməsi haqqında qərar qəbul etmək;

3. Müvafiq sığorta fəaliyyətinə xüsusi razılığı ləğv etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta sahəsində inhisar, fəaliyyətinin və haqsız rəqabətin qarşısının alınması, məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılması qanunvericiliyə uyğun olaraq Maliyyə Nazirliyi və İqtisadi İnkişaf Nazirlikləri tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycanda sığorta münasibətlərini həyata keçirən və tənzimləyən sığorta bazarı müəyyən hüquqi-iqtisadi əsaslara malikdir. Sığorta bazarının formalaşması və inkişafı sığorta qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik yoluna qədəm qoyduğu illərdən başlayaraq sosial-iqtisadi həyatın digər sahələrində olduğu kimi, sığorta fəaliyyəti sahəsində də

bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. Sığorta münasibətlərini tənzimləyən «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 iyun 1999-cu ildə qəbul edilmişdir.

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu sığorta işinin inkişaf etdirilməsinə və etibarlı şəkildə həyata keçirilməsinə, sığortalıların hüquq və mənafeələrinin qorunmasına yönəldilir, sığortaçıların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsini, sığorta sahəsində fiziki və hüquqi şəxslərin peşəkar fəaliyyəti (ekspert, aktuar, agentlik, broker və prodüktor fəaliyyətini) göstərmələrini tənzimləyir, sığorta sahəsində dövlətin səlahiyyətlərini müəyyən edir.

«Sığorta haqqında» Qanunla sığorta təşkilatlarının təşkilati əsasları, yəni sığortaçı kimi fəaliyyət göstərməsi üçün tələb olunan şərtlər və tələblər, sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinin ümumi əsasları, sığorta müqaviləsinin bağlanması, müqavilədən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsi qaydaları, sığortaçıların və sığortalıların hüquq və vəzifələri, sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsasları, habelə sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin forma və prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

«Sığorta haqqında» Qanun sığorta işinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, sığorta fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsi vasitəsi kimi sığortanın bazar infrastrukturunun iqtisadi əhəmiyyətli sahələrindən biri kimi formalaşmasında önəmli yer tutur.

Azərbaycanda mövcud qanunvericiliyə əsasən sığortanın zəruri hesab edilən müəyyən növləri icbari qaydada həyata keçirilə bilər və belə icbari sığortaların aparılması Azərbaycan Respublikasının müvafiq icbari sığorta qanunları ilə nəzərdə tutulmalıdır. İcbari sığorta müqavilələrindən irəli gələn münasibətlər müvafiq icbari sığorta qanunları ilə tənzimlənir. Hazırda Azərbaycanda aşağıdakı qanunlar əsasında icbari qaydada 8 sığorta həyata keçirilir:

1. «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının statusu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Maddə 24, 17 may 1996-cı il Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının icbari sığortasını

nəzərdə tutur.);

2. «Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (31 may 1996-cı il);

3. «Əhaliyə tibbi yardımın göstərilməsi, virusologiya məsələləri üzrə elmi tədqiqatların aparılması və virus preparatlarının istehsalı ilə məşğul olan işçilərin öz xidməti vəzifəsinin yerinə yetirilməsi zamanı insanın immun çatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyə (AİDS) tutulma, habelə bununla əlaqədar baş vermiş əlillik və ölüm hadisələrinin dövlət icbari sığortası qaydaları haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 aprel 1997-ci il);

4. «Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (20 may 1997-ci il);

5. «Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (05 oktyabr 1999-cü il);

6. «İcbari ekoloji sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (12 mart 2002-ci il);

7. «Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 aprel 2002-ci il);

8. «Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 iyun 2003-cü il)

Qeyd etmək lazımdır ki, «Sığorta haqqında» Qanunun tələblərinə müvafiq olaraq sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətini, sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması, həyat sığortası üzrə riyazi ehtiyatların hesablanması qaydasını tənzimləyən normativ hüquqi aktlar da qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının sığorta qanunvericiliyi əsas etibarilə aşağıdakı normativ hüquqi aktlardan ibarətdir:

1. «Qeyri-həyat sığortası növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması Qaydaları» – Azərbaycan Respublikası Ədliyyə

Nazirliyi tərəfindən 20.12.1999-cu il tarixdə qeydiyyatata alınmışdır (qeydiyyat № 200);

2. «Azərbaycan Respublikasında sığorta və təkrar sığorta brokerlərinin fəaliyyət Qaydaları» – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarətinin 15.08.2000-ci il tarixli A-43 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən 18.08.2000-ci il tarixdə qeydiyyatata alınmışdır;

3. «Aktuar və sığorta ekspertinin fəaliyyət göstərməsi Qaydası» – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarətinin 15.08.2000-ci il tarixli A-43 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən 18.08.2000-ci il tarixdə qeydiyyatata alınmışdır;

4. Azərbaycan Respublikasında sığorta agentlərinin fəaliyyət Qaydaları» – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarətinin 29.09.2000-ci il tarixli A-45 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən 15.10.2000-ci il tarixdə qeydiyyatata alınmışdır;

5. Həyat sığortası üzrə riyazi ehtiyatların hesablanması qaydası.

Sığortaçıların fəaliyyət göstərməsi üçün tələb olunan ilkin şərtlərdən biri sığortaçının sığortalılar qarşısında öhdəliklərinə təminat verə biləcək məbləğdə nizamnamə kapitalına malik olmasıdır. Nizamnamə kapitalı sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətini təmin edən ən əhəmiyyətli şərtlərdəndir.

Mövcud qanunvericilik sığortaçıların və təkrar sığortaçıların nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Sığorta təşkilatının sığortaçı kimi fəaliyyətə başlamasının digər vacib şərtlərindən biri də onun sığorta fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) almasıdır.

Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 2 sentyabr tarixli, 782 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq

(lisenziya) verilməsi haqqında Qaydalar» və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2002-ci il 7 noyabr tarixli, 174 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Fəaliyyət növlərinin xüsusiyyətindən asılı olaraq xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi üçün tələb olunan əlavə Şərtlər»in 17-ci bəndi əsasında tənzimlənir.

Sığortaçılar fəaliyyətlərini bütün hüquqi şəxslər kimi nizamnamə əsasında həyata keçirirlər. Sığortaçının təsisçiləri tərəfindən təsdiq edilmiş nizamnamə hüquqi şəxsin təsis sənədidir. Bir təsisçi tərəfindən yaradılan hüquqi şəxs həmin təsisçinin təsdiq etdiyi nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir.

Sığortaçının nizamnaməsində sığortaçının adı, olduğu yer, fəaliyyətinin idarə edilməsi qaydası, habelə onun ləğvi qaydası müəyyənləşdirilir.

Nizamnamədə dəyişikliklər barədə qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət qeydiyyatı orqanına və Maliyyə Nazirliyinə 15 gün müddətində məlumat verilir və dəyişikliklər dövlət qeydiyyatına alındığı andan üçüncü şəxslər üçün hüquqi qüvvəyə minir.

Sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün sığortalı müqavilə bağlamaq niyyəti barəsində sığortaçıya yazılı təklif verməli, yaxud bu niyyətini şifahi bildirməlidir. Sığorta müqaviləsinin bağlanması faktı sığorta qaydaları əlavə edilməklə, sığortalıya verilən sığorta şəhadətnaməsi ilə təsdiq edilir. Sığortaçının, sığorta agentinin və brokerin sığorta müqaviləsi bağlamaq üçün fiziki və ya hüquqi şəxslərə onların hüquq və vəzifəsi haqqında, habelə broşurada, izahat kitabçalarında, reklam və elanlarda yalan, çaşdırıcı və ya aldadıcı məlumat verməsi qadağandır.

Sığorta müqaviləsində aşağıdakılar göstərməlidir:

- sığortaçının adı və ünvanı;
- sığortalının adı və ünvanı;
- sığorta obyektini və onun olduğu yer;
- sığorta riskləri;
- sığorta məbləği və ödənişinin verilməsi qaydası;
- sığorta haqqının məbləği, onun verilməsinin qaydası və müddəti;
- müqavilənin qüvvədə olduğu müddət;

- müqavilə üzrə sığorta münasibətlərinin digər iştirakçıları varsa, onlar barədə məlumat (sığorta olunan, fayda götürən, lazım gəldikdə sığorta agent və brokerləri);

- müqavilənin dəyişdirilməsi və xitam verilməsi qaydası.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq, habelə tərəflərin razılığı ilə müqavilədə başqa şərtlər də göstərilə bilər.

Sığorta müqaviləsinin bağlanması faktını təsdiq edən sənəd sığorta şəhadətnaməsidir. Hüquqi şəxslərlə sığorta müqaviləsi bağlanarkən, sığortaçı hər bir sığortla olunanın adına sığorta şəhadətnaməsi tərtib edə bilər. Sığorta şəhadətnaməsində sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan məlumatlar qeyd olunur.

Sığortaçı sığorta ödənişini müqaviləyə və ya qanuna müvafiq surətdə sığortalının ərizəsinə və sığorta hadisəsi haqqında akta əsasən verir.

Sığorta aktı sığortaçının nümayəndəsi tərəfindən sığortalının və ya sığortada marağı olan digər şəxslərin iştirakı ilə tərtib edilir. Sığorta aktında sığortalının adı (adı, atasının adı, soyadı), ünvanı, sığorta müqaviləsinin və ya şəhadətnaməsinin tarixi və nömrəsi, sığorta hadisəsinin təfəsilatı, səhhətə, yaxud əmlaka vurulan zərər barədə məlumatlar qeyd olunur və sığortaçının nümayəndəsi və aktın tərtib edilməsində iştirak edən şəxslər tərəfindən imzalanır.

3.2. Sığorta təşkilatlarının vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Sığorta təşkilatlarının dolayı vergilərə cəlb edilməsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 13.2.14.7-ci maddəsinə əsasən sığorta və təkrar sığorta əməliyyatları maliyyə xidmətlərinə aid edildiyindən belə əməliyyatla üzrə dövriyyə əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmur.

Sığorta haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən sığortaçının bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır. Bu isə o deməkdir ki, sığorta təşkilatları aksizlərin, mədən vergisinin ödəyiciləri olmurlar. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 218.2-ci maddəsinə görə sığorta təşkilatlarının sadələşdirilmiş vergitutma sistemini tətbiq etmək hüququ yoxdur.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş, sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziyası olan hüquqi şəxslər, həmçinin uyğun lisenziya əsasında sığorta fəaliyyətinin ayrı-ayrı növləri ilə məşğul olan və fəaliyyət növləri üzrə ayrıca mühasibat uçotunun aparılmasını təmin edən hüquqi şəxslər sığorta təşkilatları kimi mənfəət vergisinin ödəyiciləri hesab olunurlar.

Vergitutma obyektini kimi məcmu mənfəət çıxışı edir. Ancaq onun müəyyən edilməsinin öz xüsusiyyətləri var. Bu ümumi gəlirlə (sığorta xidmətlərinin göstərilməsindən və mövcud qanunvericilik çərçivəsində göstərilən digər fəaliyyətdən əldə edilən gəlir) göstərilən sığorta xidmətlərinin və yerinə yetirilən digər işlərin maya dəyərinin tərkibinə daxil edilən xərclərin fərqi.

Mənfəət vergisinin ödənilməsi üçün vergitutma bazasının hesablanması zamanı sığortaçının gəlirlərinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- sığortaçının mədaxili;
- sığorta fəaliyyətindən digər daxilolmalar;
- digər fəaliyyətdən əldə olunan gəlirlər.

Sığortaçının mədaxili aşağıdakı daxilolmalar hesabına formalaşır:

- sığorta, şərikli sığorta və təkrar sığorta müqavilələri üzrə sığorta haqları;
- əvvəlki dövrlərdə ödənilmiş sığorta ehtiyatlarının geri qaytarılmış məbləği;
- təkrar sığortaya verilmiş müqavilələr üzrə komissiyon mükafatlarının məbləği;

- sığorta agenti, sığorta brokeri və ekspert xidmətlərinin göstərilməsi müqabalində alınmış mükafatların məbləği;

- təkrar sığortaya verilmiş müqavilələr üzrə sığorta ödənişinin təkrar sığortaçı tərəfindən ödənilmiş hissəsi.

Sığorta ödənişləri və onların məbləği sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanmış müqavilənin, həmçinin qanunvericiliyin digər tələblərinə uyğun gəlməlidir.

Sığorta fəaliyyətindən digər daxilolmalara aşağıdakılar aiddir:

- sığorta ehtiyatlarının və digər vəsaitlərin yerləşdirilməsindən əldə olunan vəsaitlər;

- təkrar sığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə mükafatlara hesablanan faizlərin məbləği;

- əmlakın sığortası üzrə sığortalananın vurulmuş zərərə görə məsuliyyət daşıyan şəxsə tələb hüququnun reallaşdırılması qaydasında alınmış məbləğlər;

- digər məbləğlər.

Sığorta təşkilatları sığorta ehtiyatlarının düzgün yerləşdirilməsi qaydalarına ciddi surətdə əməl etməlidirlər. Sığorta ehtiyatlarından istifadə ilə bağlı pozuntular vergitutma bazasının azaldılmasına səbəb olur.

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 45-ci maddəsinə əsasən sığorta ehtiyatlarının vəsaiti sığortaçının seçimi ilə aşağıdakı qaydada yerləşdirilə bilər (investisiya edilə bilər):

- dövlət qiymətli kağızlarının satın alınmasına – 70 faizədək;

- bank və digər kredit təşkilatlarındakı depozit hesablarında – 80 faizədək;

- daşınmaz əmlakın və torpaq sahələrinin, habelə onlardan istifadə hüquqlarının satın alınmasına – 20 faizədək, o cümlədən bir satınalmaya – bu məbləğin 50 faizindək;

- qeyri-dövlət qiymətli kağızların, xarici valyutanın və onunla ifadə edilmiş qiymətli kağızların satın alınması 40 faizədək, o cümlədən bir satınalmaya bu həddin – 10 faizindək;

- cari sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün bankdakı hesablaşma hesabında 5 faizdən az olmayaraq;

- digər investisiya sahələrinə – 10 faizədək.

Sığorta təşkilatlarının digər fəaliyyətdən əldə olunan gəlirlərinə aşağıdakılar aiddir:

- əsas fondların, maddi qiymətlilərin və digər aktivlərin satılmasından əldə olunan vəsaitlər;

- əmlakın icarəyə verilməsindən əldə olunan vəsaitlər;

- qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər fəaliyyət növlərindən əldə edilən vəsaitlər.

İndi isə sığorta təşkilatlarının xərclərinin müəyyən edilməsi xüsusiyyətlərini araşdıraq. Bu xərclərin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 112-ci maddəsinə əsasən sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş normalara uyğun olaraq ehtiyat sığorta fondlarına ayırmaların məbləği;

- sığorta, şərikli sığorta və təkrar sığorta müqavilələri üzrə sığorta ödənişlərinin məbləği;

- təkrar sığortaya verilmiş risklər üzrə sığorta mükafatlarının məbləği;

- təkrar sığorta müqavilələri üzrə ödənilmiş mükafatlar;

- təkrar sığorta müqavilələri üzrə təkrar sığortaçıya ödənilən mükafatlar;

- sığorta agentinin və ya sığorta brokerinə göstərdiyi xidmətlərə görə ödənilən haqlar;

- sığorta fəaliyyəti ilə bağlı olaraq təşkilatların və ya ayrı-ayrı fiziki şəxslərin göstərdiyi xidmətlərə çəkilən xərclər;

- sığorta fəaliyyəti ilə bağlı digər xərclər;

- Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində gəlirdən çıxılmasına yol verilən digər xərclər.

Muzdla işləyən fiziki şəxslərə əmək haqqı ödəyən sığorta təşkilatları ödəmə mənbəyində gəlir vergisi şkalasına uyğun olaraq gəlir vergisini

hesablamağa və hesablanmış vergini növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq büdcəyə köçürməyə bocludurlar.

Balansında əmlakı olan, mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahəsi və avtonəqliyyat vasitəsi olan sığorta təşkilatları müvafiq olaraq əmlak, torpaq və yol vergisinin ödəyicisi hesab olunurlar. Bu vergilərin hesablanması və ödənilməsi Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

3.3. İnvestisiya fondlarının vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətləri

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən investisiya gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır:

- pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kəğızlar;
- dasınar və dasınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);
- müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;
- bu və ya digər istehsal növünün təskili üçün zəruri olan, ancaq patentləşdirilməmiş texniki sənədləşdirmə, vərdis və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu ("nou-hau");
- torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn və başqa əmlak hüquqları;
- başqa sərvətlər;

İnvestisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur. İnvestisiya fəaliyyətinin aşağıdakı növləri vardır:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, qeyri-dövlət müəssisə, idarə, təşkilat və qurumları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;

- dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə müəssisə, idarə və təşkilatları tərəfindən büdcələrin, büdcədən kənar fondların və özlərinə məxsus borc vəsaitinin hesabına həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;

- xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;

- Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyəti.

İnvestisiya fondları əsasən vəsaitlərin cəlb edilməsi və onların qiymətli kağızlara yerləşdirilməsi ilə məşğul olduqlarından, qiymətli kağızların tədavülü və bank yatırımlarından əldə edilən faizlər qanunvericiliyə əsasən əlavə dəyər vergisindən azad olduğundan, onların dövriyyəsinin böyük bir hissəsi əlavə dəyər vergisinə cəlb edilmir. Bu zaman banknotların, qiymətli kağızların və ya digər qiymətlilərin saxlanması və ya onların qorunmasının təmin edilməsi üzrə xidmətlər istisna təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən investisiya fondlarının idarə edilməsi ilə bağlı xidmətlər maliyyə xidmətlərinə aid edildiyindən onlar da əlavə dəyər vergisindən azaddır. Əlavə dəyər vergisinə cəlb edilən əməliyyatlar üzrə isə investisiya fondları qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada öhdəlik daşıyırlar.

İnvestisiya fondlarının vergiyə cəlb edilən mənfəətinin hesablanması da özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Əsas fəaliyyət növü üzrə investisiya fondlarının mənfəəti (zərəri) aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- maliyyə qoyuluşlarından əldə edilən dividendlər, faizlər və digər gəlirlər;

- öz aktivlərinin satışından əldə edilən mənfəət (zərər).

Rezident müəsisə tərəfindən ödənilən dividenddən ödəmə mənbəyində 10 faiz dərəcə ilə vergi tutulur və həmin gəlirdən bir daha vergi tutulmur. Faizlərdən ödəmə mənbəyində 10 faiz dərəcə ilə vergi tutulur və həmin faizi alan investisiya fondu hesabladığı verginin məbləğini, ödəmə mənbəyində verginin tutulduğunu təsdiq edən sənədləri vermək şərti ilə bu mənbədə ödənilmiş verginin məbləği qədər azaldır.

Öz aktivlərinin satışından əldə edilən mənfəətin (zərərin) məbləği qiymətli kağızların satışından əldə edilən vəsaitlə onların uçot dəyəri ilə satışına çəkilən xərclərin cəminin fərqi kimi təyin edilir.

Qiymətli kağızların satışından əldə olunan maliyyə nəticələrinin təyin edilməsinin sadələşdirilməsi və sistemləşdirilməsi üçün əldə edilən qiymətli kağızların uçot metodunun seçilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eyni bir növ qiymətli kağızların müxtəlif qiymətlərlə alınması zamanı qiymətlilərin uçotunun aşağıdakı mümkün metodlarından biri seçilə bilər:

- vaxta görə birinci alınan maya dəyəri üzrə (FİFO);
- vaxta görə sonuncu alınan maya dəyəri üzrə (LİFO);
- orta maya dəyəri üzrə.

Birinci üsulun (FİFO) mahiyyəti ondan ibarətdir ki, qiymətlilər alınma ardıcılığı ilə silinir. İkinci (LİFO) üsul üzrə qiymətlilər birincinin əksinə olaraq sonuncu alınma dəyəri ilə silinir.

Vergi ödəyicisi ixtiyarında olan qiymətlilərin fərdi uçotunu aparmırsa, o qiymətlilərin uçotunu orta maya dəyəri ilə qiymətləndirmə metodundan istifadə etməklə apara bilər. Orta maya dəyərindən istifadə etdikdə isə qiymətlilərin ümumi məbləği onun miqdarına bölünərək orta qiymət tapılmaqla silinir.

İnvestisiya fondları əmlak vergisini, torpaq vergisini və yol vergisini banklarda və sığorta təşkilatlarında olduğu qaydada ödəyirlər.

Nəticə

1. Müasir bazar iqtisadiyyatı geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri aparmaq, onun rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün vəsaitlərin cəlb olunmasında böyük rolu olan geniş şaxəli, hərtərəfli inkişaf etmiş maliyyə-kredit sistemi təşkilatları olmadan keçinə bilməz. Kommersiya bankları, sığorta təşkilatları və fond bazarında əməliyyatlar aparan və qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları olan müxtəlif investisiya şirkətləri iqtisadiyyatın maliyyə sektoru təşkilatlarına aid edilirlər. Bu təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin spesifikliyi, bu kateqoriyadan olan vergi ödəyicilərinin vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

2. Maliyyə-kredit təşkilatları sistemində əsas yer müəssisə (firma) və təşkilatların kreditləşməsi qaydalarını müəyyən edən banklara məxsusdur. Banklar pul vəsaitlərinin toplanılması, kreditlərin verilməsi, pula hesablaşmaların həyata keçirilməsi, dövriyyə üçün kredit vəsaitlərinin emissiyası, müxtəlif qiymətli kağızların buraxılması və i.a. funksiyalarını yerinə yetirən xüsusi iqtisadi institutlardır. Banklar pul-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi yolu ilə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olurlar.

3. Banklar vergi münasibətlərinin xüsusi subyekti kimi çıxış edirlər. Bu onların vergi orqanları ilə münasibətdə əsasən aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirmələri ilə əlaqədardır:

- banklar bilavasitə müstəqil vergi ödəyiciləridirlər;
- vergi ödəyiciləri ilə dövlət arasında vasitəçi kimi çıxış edirlər, çünki digər vergi ödəyiciləri maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarını onlar vasitəsilə həyata keçirirlər və banklar vergilərin vaxtında və düzgün ödənilməsinin yoxlanılması üçün vergi orqanlarına zəruri informasiya verə bilirlər;
- vergi agentləri kimi çıxış edirlər.

4. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda icazə verilmiş fəaliyyət növləri istisna olmaqla heç bir bank topdansatış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənməsi,

tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya sığorta təşkilatları istisna olmaqla, tərəfdaş, şərik və ya payçı kimi bunlarda iştirak edə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində aksizli malların istehsalı və ya idxalə ilə məşğul olan bütün müəssisələr və fiziki şəxslər, habelə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda bilavasitə özü və ya podratçı vasitəsilə aksizli malları istehsal edən və istehsal etdiyi yerdə vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan Azərbaycan Respublikasının rezidentləri aksizin ödəyiciləridir.

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, banklar öz xidməti istifadələri üçün minik avtomobillərinin idxalı istisna olmaqla aksiz vergisinin ödəyicisi deyillər. Deməli vasitəli vergilərdən onlar yalnız əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi ola bilərlər.

5. Bankların həyata keçirdikləri aşağıdakı əməliyyatlar ƏDV-yə cəlb edilirlər:

- maliyyə müşaviri, maliyyə agentı və ya məsləhətçisi xidmətlərinin göstərilməsi;
- kreditlərə və kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına dair informasiya verilməsi və xidmətlər göstərilməsi;
- sənədləri və qiymətliyə, o cümlədən pul vəsaitlərini saxlanca qəbul etmək (xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularında saxlamaq);
- qiymətliyənin, o cümlədən banknotların və sikkələrin inkassasiya edilməsi və göndərilməsi.

6. Bankların ödədikləri birbaşa vergilər mənfəət vergisi, gəlir vergisi, əmlak vergisi və torpaq vergisidir. Mənfəət vergisi kommərsiya bankları və digər kredit təşkilatlarının ödədikləri əsas vergi növüdür. Mənfəət vergisinin ödəyiciləri kimi aşağıdakılar çıxış edirlər:

- Azərbaycan Respublikası Milli Bankından lisenziya almış xarici kapitalın iştirak etdiyi banklar da daxil olmaqla müxtəlif növlü kommərsiya bankları;

- Azərbaycan Respublikası Milli Bankından Azərbaycan Respublikası ərazisində bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün lisenziya almış qeyri-rezident xarici bankların filialları;

- Azərbaycan Respublikası Milli Bankından ayrı-ayrı bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün lisenziya almış kredit təşkilatları.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Bankının, onun qurumlarının gəlirləri mənfəət vergisindən azaddır.

7. Banklar öz işçilərinə bağlanmış əmək müqaviləsinə uyğun olaraq əmək haqqı ödəyirlər. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən muzdlarla işləyən fiziki şəxslərə əmək haqqı ödəyən banklar ödəmə mənbəyində gəlir vergisi şkalasına uyğun olaraq gəlir vergisini hesablamağa və hesablanmış vergini növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq büdcəyə köçürməyə borcludurlar.

8. Səhmdar cəmiyyət kimi fəaliyyət göstərən banklar ödədikləri dividendlərdən ödəmə mənbəyində 10 faiz dərəcəsi ilə vergi tuturlar. Banklar ödədikləri faizlərdən ödəniş mənbəyində 10 faiz dərəcəsi ilə vergi tuturlar. Dividend və faizlər ödəyən banklar hesablanmış gəlir vergisini dividend və faizlərin ödənildiyi rübdən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq büdcəyə köçürməyə borcludurdal.

«Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividendlərdən və faizlərdən 2010-cu il yanvarın 1-dək gəlir vergisi tutulmur.

9. Bankların balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri əmlak vergisi məqsədləri üçün vergitutma obyektinə hesab olunur. Əmlak vergisinin dərəcəsi 1 faizdir. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və onun qurumları əmlak vergisini ödəməkdən azaddır.

10. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan banklar torpaq vergisinin ödəyiciləridir. Azərbaycan Respublikası Milli Bankının və onun qurumlarının mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaqlar torpaq vergisinə cəlb edilmirlər.

11. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində minik avtomobilləri, avtobuslar və digər avtomobil nəqliyyatı vasitələri olan banklar Azərbaycan Respublikasının avtomobil yollarından istifadəyə görə yol vergisinin ödəyiciləridir.

12. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən heç bir bank topdansatış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya sığorta təşkilatları istisna olmaqla, tərəfdaş, şərik və ya payçı kimi bunlarda iştirak edə bilməz. Bununla əlaqədar olaraq banklar mədən vergisinin və sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri olmurlar.

13. İqtisadi münasibətlər sistemində sığorta münasibətləri xüsusi yer tutur. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti, zəruriliyi və əhəmiyyəti onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla müəyyən olunur. Sığorta aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirir:

- risk;
- qarşısılınma;
- əmanət;
- nəzarət.

14. Azərbaycanda sığorta münasibətlərini həyata keçirən və tənzimləyən sığorta bazarı müəyyən hüquqi-iqtisadi əsaslara malikdir. Sığorta bazarının formalaşması və inkişafı sığorta qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik yoluna qədəm qoyduğu illərdən başlayaraq sosial-iqtisadi həyatın digər sahələrində olduğu kimi, sığorta fəaliyyəti sahəsində də bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. Sığorta münasibətlərini tənzimləyən «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 iyun 1999-cu ildə qəbul edilmişdir.

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu sığorta işinin inkişaf etdirilməsinə və etibarlı şəkildə həyata keçirilməsinə, sığortalıların hüquq və mənafelərinin qorunmasına yönəldilir, sığortaçıların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsini, sığorta sahəsində fiziki və hüquqi şəxslərin peşəkar fəaliyyəti (ekspert, aktuar, agentlik, broker və prodüktor fəaliyyətini) göstərmələrini tənzimləyir, sığorta sahəsində dövlətin səlahiyyətlərini müəyyən edir.

15. Sığorta təşkilatlarının dolayı vergilərə cəlb edilməsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 13.2.14.7-ci maddəsinə əsasən sığorta və təkrar sığorta əməliyyatları maliyyə xidmətlərinə aid edildiyindən belə əməliyyatla üzrə dövriyyə əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmur.

Sığorta haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən sığortaçının bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır. Bu isə o deməkdir ki, sığorta təşkilatları aksizlərin, mədən vergisinin ödəyiciləri olmurlar. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 218.2-ci maddəsinə görə sığorta təşkilatlarının sadələşdirilmiş vergitutma sistemini tətbiq etmək hüququ yoxdur.

16. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş, sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziyası olan hüquqi şəxslər, həmçinin uyğun lisenziya əsasında sığorta fəaliyyətinin ayrı-ayrı növləri ilə məşğul olan və fəaliyyət növləri üzrə ayrıca mühasibat uçotunun aparılmasını təmin edən hüquqi şəxslər sığorta təşkilatları kimi mənfəət vergisinin ödəyiciləri hesab olunurlar.

17. Muzdla işləyən fiziki şəxslərə əmək haqqı ödəyən sığorta təşkilatları ödəmə mənbəyində gəlir vergisi şkalasına uyğun olaraq gəlir vergisini hesablamağa və hesablanmış vergini növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq büdcəyə köçürməyə bocludurlar.

18. Balansında əmlakı olan, mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahəsi və avtonəqliyyat vasitəsi olan sığorta təşkilatları müvafiq olaraq əmlak, torpaq və yol vergisinin ödəyicisi hesab olunurlar. Bu vergilərin hesablanması

və ödənilməsi Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

19. İnvestisiya fondları əsasən vəsaitlərin cəlb edilməsi və onların qiymətli kağızlara yerləşdirilməsi ilə məhşğul olduqlarından, qiymətli kağızların tədavülü və bank yatırımlarından əldə edilən faizlər qanunvericiliyə əsasən əlavə dəyər vergisindən azad olduğundan, onların dövriyyəsinin böyük bir hissəsi əlavə dəyər vergisinə cəlb edilmir. Bu zaman banknotların, qiymətli kağızların və ya digər qiymətlilərin saxlanması və ya onların qorunmasının təmin edilməsi üzrə xidmətlər istisna təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən investisiya fondlarının idarə edilməsi ilə bağlı xidmətlər maliyyə xidmətlərinə aid edildiyindən onlar da əlavə dəyər vergisindən azaddır. Əlavə dəyər vergisinə cəlb edilən əməliyyatlar üzrə isə investisiya fondları qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada öhdəlik daşıyırlar.

20. İnvestisiya fondlarının vergiyə cəlb edilən mənfəətinin hesablanması da özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Əsas fəaliyyət növü üzrə investisiya fondlarının mənfəəti (zərəri) aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- maliyyə qoyuluşlarından əldə edilən dividendlər, faizlər və digər gəlirlər;
- öz aktivlərinin satışından əldə edilən mənfəət (zərər).

İnvestisiya fondları əmlak vergisini, torpaq vergisini və yol vergisini banklarda və sığorta təşkilatlarında olduğu qaydada ödəyirlər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.
3. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
5. Sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
6. Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
7. İnvestisiya fondları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
8. Kredit ittifaqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
9. Abdullayev Ş.Ə., Xudiyev N.N. Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortası. Bakı, 2000.
10. Kəlbəyev Y.A. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri (monoqrafiya). Bakı, Elm, 2012.
11. Kərimov A. Sığorta (sığortaçının stolüstü kitabı). Bakı, 2000.
12. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. Vergilər və vergitutma, II nəşr. Bakı 2010.
13. Maliyyə. Dərslik. Bakı, 2001.
14. Xankişiyev B.A., Abdullayev P.N. Sığorta işi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2004.
15. Xudiyev N.N. Dövlət sığortası və sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi. Bakı, Azərnəşr, 1993.
16. Xudiyev N.N. Sığorta işi. Bakı, 2003.
17. Xudiyev N.N. Milli sığorta sisteminin inkişafının strateji istiqamətləri. «Maliyyə və uçot» jurnalı, Bakı, 2002.
18. Бутыльков М.Л. Налогообложение как фактор банковской деятельности. М. 2002.
19. Заяц Н.Е. Теория налогов. Минск. 2002.
20. Налоги и налогообложение. Под ред. М.Романовского и О.Врублевой

Санкт-Петербург 2002.

21. Чубров А.Г. Налогообложение участников финансовых операций. М., Компания Спутник+, 2007.

22. Ходов Л.Г. Налоги и налоговое регулирование экономики. М. 2003.

23. Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение. М. 2002.

24. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.

25. www.maliyye.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi.

26. www.iota-tax.org - Avropadaxili Vergi Administrasiyaları Təşkilatı.